

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

Kerkscheuring

(Opmerkingen n.a.v. 2 Kron. 10 en 11)

„Zoekt Mij en leeft. Maar zoekt Bethel toch niet, en komt niet naar Gilgal, en trekt niet naar Berseba”.

Amos 5 : 4 en 5.

Vrijgemaakte Christenen verlangen over de kerk klare taal. Ze verlangen dat terecht. De vloek van onze tijd is, dat het belijdend naspreken van de vaste geloofstaal der Schrift over de kerk al meer plaats maakt voor gevoelige praatjes in de trant van: 't is nergens volmaakt, aan alle kerken en kerkjes kleven gebreken, en overal vind je iets van de ene ongedeelde waarheid. Gij, Vrijgemaakte lezer, huivert van zulke oppervlakkigheid. En ge hebt gelijk. Ge wilt een beslist antwoord op de vraag: wáár is de kerk? Ge wilt dat antwoord nú, in de situatie waarin wij leven. Ge wilt dat antwoord daarom óók daar: in die situatie van de scheuring van Israël onder Rehabeam en Jerobeam. Welnu: ge krijgt antwoord. Duidelijk, ondubbelzinnig. Hier is het:

Ná de scheuring van Israël bleef **het adres van de kerk** daar waar het altijd geweest was: te Jeruzalem. Dus in Juda, niet bij Jerobeam, maar bij Rehabeam.

In de plaats die de HEERE verkoren had om Zijn naam aldaar te doen wonen, in de tempel die Salomo pas geleden had mogen bouwen, dáár bleef de HEERE, ook ná de scheuring Zijn volk samenroepen, en wel tot het einde toe. Nóóit liet de HEERE tegenover de 10 stammen Zijn eis los: terug naar Jeruzalem. Amos b.v. heeft dat ruim een eeuw na de scheur nog duidelijk verkondigd: „Want zó zegt de HEERE tot het huis Israëls: Zoekt Mij en leeft. Maar... zoekt Bethel niet (waar Jerobeam een gouden kalf had opgericht, waarbij hij Israël wilde leren de HEERE, Israëls God te dienen), en komt niet naar Gilgal (een ánder „heilgdom” in het 10-stammenrijk), en trekt niet naar Berseba (een stad in... **Juda** waar overspelige hoogtedienst bedreven werd!)”.

Het adres van de kerk bleef dus duidelijk en onbetwist: Jeruzalem. Zoals nu óók altijd nog duidelijk uit Gods Woord te onderscheiden is, hoe en waar en in welke gemeenschap God Zijn volk vergaderd wil zien: dáár waar Zijn Woord heerschappij behield, ongebonden. Calvijn zegt dan ook: na de scheuring van Salomo's rijk en de invoering van de kalveren-dienst door Jerobeam was het 10-stammenrijk de valse kerk en het 2-stammenrijk de ware. We moeten maar niet zo benaauwd voor aanstoot zijn, dat we deze termen vandaag niet meer zouden durven gebruiken.

Maar we moeten niet menen, dat die juiste aanduiding „ware kerk/valse kerk” een soort **toverformule** is, waarmee alle droeve raadselen van zoiets vreselijks als een gescheurde kerk één, twee, drie zijn opgelost. Dacht u, dat met die onderscheiding nu weer doorzicht en orde te brengen was in dat afschuwelijk wangedrocht: een gescheurde kerk? Dat zouden we natuurlijk allemaal graag willen, nietwaar? Dat die nachtmerrie: een opengereten lichaam, hier een arm, ginds een been, uit ons gezicht verdwijnt, dat alles weer keurig op orde komt. Dus: hier Gods volk, dáár niet-Gods-volk. Hier alles wettig. Dáár alles onwettig. Hier genade-en-waarheid. Dáár leugen en bedrog.

Zó zouden we de kerk van het Oude Verbond, ná de scheur, liefst tóch weer als een eenheid zien. Zo móet het eigenlijk ook. Dat je als er zoiets vreselijks als een scheuring

plaats vindt, van de uitgetreden kerk kunt zeggen: zij zijn van ons uitgegaan, want zij wáren van ons niet. Dat is de enige legitieme wijze van „scheuren”: dat de kerk van zich afstoot, wat bij haar niet hoort. Net zoals de dokter een gezwel van je lichaam snijdt, of zelfs een galsteen of wat ook uit je lichaam haalt. Dat is óók pijnlijk, maar het móet. Zó zouden we het nu eigenlijk liefst óók in 2 Kron. 10 en 11 willen lezen: een pijnlijke operatie, máár... zo bleef juist het lichaam behouden. Nu lag op de operatietafel het hèle lichaam, van „Fremdkörper” verlost en dus verbeterd, en náást de tafel ligt nu dat grote kwaad, dat er uit moest.

Wás het zo maar bij iedere kerkscheuring. Alléén maar, zo is het niet altijd. Zo was het althans niet bij de scheuring tussen de 10 en de 2 stammen. Want hoe duidelijk ook het ene adres van die gescheurde kerk aanwijsbaar bleef, tóch is ze niettemin uiteengereten. Zó, **dat het nergens meer op lijkt**, dat er zowat niets meer „klopt” van wat toch echt zo wezen moest. Om maar eens een paar dingen te noemen.

Om te beginnen: de kwestie van **de naam**. Dat is vandaag óók weer zo'n omstreden punt. Onze synode in Assen heeft er zich wéér mee bezig gehouden. Vóór 1942 heetten we allemaal met elkaar: „de Gereformeerde Kerken in Nederland”. Helemaai geen problemen. Toen kwam de scheur. Hoe moest het toen verder met die naam?

Wie mag zich nu rechtens „Gereformeerd” blijven noemen? De synodalen eisen dat recht voor zich op. Wij voor ons. Er zijn er ook die zeggen: niemand heeft hier alléén-aanspraak. In de hervormde, de synodale, de vrijgemaakte en de christelijke gereformeerde kerk vind je immers her en der verspreid het per-deelde, gescheurde volk, waaraan de erfenis van de Reformatie gezamenlijk toekomt. Alleen tezamen, als „Gereformeerde gezindte” mogen we op die naam aanspraak maken.

En nu loopt dit geding alleen nog maar over een naam, die mensen onder elkaar el-kander gunnen dan wel ontzeggen. Daarom hoeven we ons daar ook niet erg druk over te maken. Maar hier in 2 Kron. 10 en 11 komt de naam in geding, die de HEERE aan de kerk van toen gegeven heeft: „Israël”. Wie mag na de scheur voortaan deze naam nog dragen? De 10 stammen, omdat die de meerderheid hadden meegekregen? De 2 stammen, omdat zij Jeruzalem trouw gebleven zijn, óf geen van beiden alleen, maar uitsluitend gezamenlijk? „**Israël**”: hóe moeten Gods profeten die naam hanteren, sinds op de kroningsdag van Rehabeam de oproep weerklonk: „Terug naar uw tenten, o **Israël**. Zorg nu voor uw huis, David!”? Alleen met die náám al wordt het nu een onontwarbare kluwen. Ieder kan dat in een concordantie nagaan: er is nu geen mogelijkheid meer om het recht op de naam „Israël” na de scheur hóe dan ook te regelen. De éne keer noemt een profeet de beide delen van het volk sámen Israël (dan heten ze apart b.v. „Juda en Efraím”). Een andere keer spreekt een profeet in Juda het volk aldáár als „Israël” aan. En mééstal — hoe merkwaardig! — heten voortaan de 2 stammen „Juda” en worden daartegenover juist de 10, die met Jeruzalem gebroken hebben, als „Israël” aangesproken. Hier al aanstonds in 2 Kron. 10 en 11. Eerst nog in 10 : 17 „de **Israëlieten**, die in **Juda** woonden”, maar dan in vs 19 „Aldus werden **de Israëlieten** (nu in de beperkte betekenis: het 10-stammenrijk) van Davids huis afvallig”. Zie ook 11 : 13 en 16: „Israël” wordt voortaan bijzonder de benaming voor... de valse kerk.

UIT DE INHOUD:

Kerkscheuring	K. C. S.
Assen 1961 (II)	H. A.; W. B.
Groen's Staatsbeschouwing (III)	C. V.
Gedachten aan Erasmus' graf (IV)	G. P.
Persschouw	C. V.
Kerknieuws	

En zo is er veel meer. De **wettigheid van de ambten** b.v. We zouden misschien verwachten, dat koning Rehabeam de alleenwettige vorst over Gods volk bleef. En dat de HEERE Jerobeam tot revolutionair verklaarde. Maar niets daarvan. Jerobeam kreeg een wettige aanstelling van de HEERE. God had hem namelijk Zelf als tegenstander van Salomo verwekt, en hem nog tijdens diens leven tot koning laten zalven door de profeet Ahia. En als ge nu zegt: ja maar, de kerk móet altijd één zijn. Het kan niet anders, dus moesten ze zich dan maar allemaal onder Jerobeam stellen, dan zegt de Schrift weer: neen! Twéé stammen móesten toch ook weer Rehabeam trouw blijven. Met de (juiste) onderscheiding: ware- en valse kerk is helemaal niet gezegd: dan zijn dus aan de ene kant de wettige ambten en is aan de andere kant alles onwettig.

Precies hetzelfde vinden we ook van **het profetisch ambt**. Het 10-stammenrijk leeft straks bij een volkomen onwettige eredienst. Het beste dat er van erkenning van de HEERE als Israëls God nog te vinden is, moet ge dan zoeken bij de eigenwillige eredienst van de gouden kalveren die Jerobeam „voor de HEERE” heeft opgericht. Maar straks valt dat „voor de HEERE” óók nog weg, en wordt vanaf Achab en Isebel de Baäl-dienst als officiële staatsgodsdienst ingevoerd. Zo volstrekt verwórdt het 10-stammenrijk tot „valse kerk”. Prof. Veenhof heeft er onlangs nog in dit blad over geschreven: Calvijn zegt dat dit 10-stammenrijk-Israël het spiegelbeeld geworden is van de Roomse kerk láter, met haar beeldendienst, aanbidding van de ingrediënten van de Mis, enz.

Toch blijft God daar werken door Zijn Woord en Geest. Hij zendt er ononderbroken profeten heen. Soms uit Juda, zoals die eerste profeet die tegen het altaar van Jerobeam kwam getuigen, en later ook Amos, die wéér uit Juda (Tekoa) getuigen kwam tegen de twééde Jerobeam, maar God doet er óók profeten optreden die midden onder dit afvallige deel van Gods volk geboren en getogen zijn. Zoals b.v. Elia, wel „de grootste” onder hen. Tegen zulke profeten zegt de HEERE niet: scheid u af van dit volk, loop er bij weg, verlaát deze vals geworden kerk en voeg u bij Mijn volk dat Jeruzalem trouw bleef. Neen, hun opdracht is: spreek hier Mijn Woord, tot dit volk. Want zij zijn óók Mijn kinderen, in al hun ongerechtigheid. Zeker, al die profeten die God tot dit Israël zond, moesten prediken: „Zoekt de HEERE **niet te Dan** en te Bethel en te Gilgal...” in al die plaatsen van eigenwilligheid. Ge moogt Hem alleen zoeken dáár waar Hij belóófd heeft te zullen komen. Maar ze verkondigden dan toch maar: „Zoekt den HEERE en... **leef**”.

Dat is dus de on-ontwarbare situatie van 2 Kron. 10 en 11: Hier is één lichaam, maar... uiteengereten, gescheurd en daarom — zoals alles wat door de zonde vèrworden is — niet meer verklaarbaar en in logisch sluitende orde te brengen. Al te vaak wil men dat tòch proberen. Men neemt dan één of andere bedàchte onderscheiding te baat, en gaat die hanteren als toverformule om te ontkomen aan dat vrèselijke: de kerk, die niet gescheurd kàn bestaan, tòch gescheurd. Men probeert die gescheurdheid wèg te redeneren, door òf de éénheid die Gods Woord gebiedt te devalueren (b.v.: „dat is een eenheid, alleen in het onzichtbare”) òf hetzelfde procedé toe te passen op de gescheurdheid, die door Gods Woord van de kerk hier op aarde wordt aangewezen (b.v.: „een valse kerk is geen kerk. Daar wèrkt de HEERE niet door Zijn Woord en Geest”).

Men zou een gescheurde kerk kunnen vergelijken met een polygaam huwelijk: tussen één man en twee vrouwen. Zoiets kàn eigenlijk niet, niet waar? Bij een rechterhand hoort één linkerhand. Zo kan een man ook maar één vrouw als hulpe tegenover zich hebben. Een huwelijk kan maar op één manier bestaan: tussen één man en één vrouw. Maar... als het ónmogelijke — door de dwaasheid der zonde — nu tòch gebeurt? Hoe wilt ge bij zo'n monsterlijk wangedrocht als een méérvoudig huwelijk de boel weer sluitend denken, recht redeneren? Het gáát niet.

Neem maar eens het huwelijk van Jacob. Hij kàn maar één vrouw als hulpe tegenover zich hebben. Volkomen waar. Maar hij hééft

er twee. Dat is óók waar! En hoe wilt ge daar nu weer orde in brengen? Door één van beide vrouwen voor niet-getrouwd te verklaren? Maar wie van de twee dan? Is Léa misschien alleen de echte, omdat Jacob met haar het eerste gemeenschap heeft gehad? Of Rachel, omdat Jacob haar liefhad en met Lea bedrogen werd? Daar komt men immers nooit uit!

Welnu, zo onverklaarbaar is ook de situatie van een gescheurde kerk. 't Zou mooi zijn, als je een woord kon vinden, dat héél die verwarde werkelijkheid weer ordelijk op een rijtje brengt. Maar zo'n woord is er niet. Omdat de zonde (onder Gods bestel, en in die zin ook „in Gods hand”) op de door God gewilde en geboden en gestèlde eenheid zó verwoestend ingrijpt, dat de situatie ónverklaarbaar wordt. Net als een modern schilderstuk. „Het lijkt nergens op”.

En tòch neemt dit alles niet weg: de HEERE wil, dat we in zo'n uiteengereten kerk verder zullen leven. En Hij geeft dan Zijn volk de opdracht, uit die zondige situatie te komen, terug naar de eenvoud der kerk, zoals we die kennen uit Gods Woord: één Hoofd, en daaronder één, ongedeeld, lichaam.

En nu vernemen we in 2 Kron. 10 en 11, hoe Gods volk onder die roeping heeft geleefd, gedurende de eerste 3 jaren ná de scheur (zie het tweemaal genoemde „3 jaren” in 11 : 17). Gelukkig horen we ook méér dan dat, namelijk: **op welke wijze de HEERE Zèlf** aan herstel van de eenheid in die 3 jaren begon te werken. We concentreren ons daarom nu verder op 2 Kron. 11 : 5—17.

Valthermond, Dr.

K. C. Smouter.

ASSEN 1961

II

Oordeelt niet

We denken in dit verband aan wat onze Heiland zegt in Matth. 7 : 1—5. Hij verbiedt ons daar hoogmoed in het veroordelen. Wat Christus bedoelt met Zijn verbod „oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt”, wordt duidelijker door een voorbeeld dan door een lang betoog. Wij ontmoeten telkens weer mensen, die in zorg zijn over een kind dat van de wegen des Heren is afgeweken.

Weet U wat wij dan bij deze mensen steeds weer constateren? Het eerste wat ons opvalt is dat deze ouders zo sober spreken over de zonden van hun kinderen. Ze spreken er wel over, want het is hun een dagelijks verdriet. Maar ze gebruiken nooit grote woorden, de zonde wordt niet breed uitgemeten.

Daar is in de tweede plaats dit dat er voor deze kinderen onafgebroken wordt gebeden. Er wordt gepleit op Gods barmhartigheid, Zijn grenzeloze liefde, Zijn oneindige trouw, Zijn wondere kracht.

Daar is verder een rusteloos werken, werven, lokken. Deze ouders willen telkens weer spreken met hun kinderen. Dat is niet altijd verstandig. Er kan ook een tijd aanbreken dat we zwijgen moeten, maar die onbedwingbare neiging om te spreken is een onbedrieglijk bewijs van zoekende liefde.

En tenslotte is er dit, dat deze ouders zich ook telkens afvragen: hebben wij er misschien aanleiding toe gegeven; en geven wij er nog aanleiding toe, dat ons kind afwijkt van de Here en Zijn dienst?

Splinter en balk

Christus leert ons daar ook ootmoedig te zijn in het bestraffen. Wij zien ongetwijfeld anderer zonden veel scherper dan die van ons zelf. En als we eens met de neus op ons eigen kwaad worden gedrukt, dan zijn we bijzonder scherpzinnig in het aanvoeren van verzachtende omstandigheden (b.v. dat bij ons de zonde nog niet in systeem is gebracht). Christus leert ons dat onze schuld tegenover God altijd een balk is, wanneer we die vergelijken met de schuld van de broeder tegenover God. Wie een echte haat tegen de zonde heeft, die verdraagt eerst de zonde bij zich zelf niet. En pas wie die ernst gezien heeft, wie daarvoor heeft leren beven, heeft de ootmoed die noodzakelijk is om scherp te kunnen zien, waardoor het alleen mogelijk is de broeder te helpen. Dan berispen we de broeder wel, indien we daartoe geroepen worden, maar dan gebeurt dat met dezelfde zorg, dezelfde barmhartigheid die wij eerst van God ondervonden hebben. Wij menen dat

het dan voor die broeder wat gemakkelijker wordt zich aan onze behandeling te onderwerpen.

Eerst bekering?

Een van de scharnieren in het besluit van onze synode is het oordeel dat betering des levens allereerste voorwaarde is voor een aanhoren van de gemeenschap die ons uitstiet. Dit was ook al zo gesteld door de synode van Amersfoort 1948. Hoewel dit oordeel dus al dertien jaar oud is, lijkt ons de ouderdom geen bewijs van juistheid. Indien in deze woorden de stem van de Goede Herder hoorbaar wordt, en als in deze conditie de gestalte van Jezus Christus zichtbaar wordt, dan zijn de synodale kerken verloren. En dan zijn de vrijgemaakte kerken ook verloren.

Maar dit is het wonder van het evangelie, dat Gods ontferming aan onze bekering voorafgaat. Daniël bidt om de verlossing van een volk, dat zich niet bekeerd heeft, dat nog vastzit aan allerlei ongerechtigheid; dat vooral vastzit in ongelooft, Jes. 40—55. Dit is de diepte van Gods barmhartigheid dat Hij eerst verlost, eerst de mens opzoekt en pas vanuit de verlossing de schuld ontdekt en bekering werkt. Jes. 65 : 1 Te raadplegen was Ik voor hen die naar Mij niet vroegen, te vinden voor hen die Mij niet zochten; Ik zeide tot een volk dat mijn naam niet aanriep: Hier ben Ik, hier ben Ik. De ganse dag breidde Ik mijn armen uit naar een opstandig volk, dat volgens eigen overleggingen wandelde op een weg, die niet goed is; een volk, dat Mij bestendig openlijk krenkt... Vergelijk Amos 5 : 25.

De HERE stuurde Elia terug naar het land van Israël met het zegenende Woord van God, terwijl er van bekering nog geen sprake was. (1 Kon. 18).

Gods goedertierenheid kan blijkbaar wakker worden voor hen, die Hem niet vrezen. Hij wordt door ontferming bewogen over hen, die Zijn verbond geschonden hebben en die het nog dagelijks schenden. Hij komt uit Zichzelf in beweging. Het zijn dan ook de innerlijke bewegingen van Zijn barmhartigheid, wanneer Hij met Zijn heil gaat zoeken, degenen die naar Hem niet zoeken. Zo is de HERE nu eenmaal.

Daniël pleit ook alleen op de HERE: De God van Israël is groter dan de schuld van Israël. Dan. 9 : 18. Als de HERE wederkeert tot Zijn volk, doet Hij dat altijd in soevereine genade, door niets in het volk aangespoord, alleen door Zijn eigen deugden.

De commissie wijst in haar rapport op Zach. 1 : 3. Bekeert U tot Mij, luidt het woord van den HERE der heerscharen, dan zal Ik tot u wederkeren. Hierop wordt het oordeel

gebaseerd dat er eerst bekering zijn moet voordat wij de niet-vrijgemaakte gemeenschap kunnen aanhoren. Dit lijkt ons geen Bijbelse regel, zoals hierboven aangetoond is. Het is wel een Bijbelse regel dat de HERE eerst bekering wil zien om daarna Zijn verdere weldaden te schenken. Dat is ook in de geschiedenis van Elia het geval. Eerst wordt het volk gebracht tot de erkenning „de HERE is God”. Daarna wordt de lùcht van regenwolken zwart. Maar vóór de bekering komt God al in beweging ter verlossing, om Zijn volk tot bekering te dringen. De HERE legt zich niet neer bij de zonden van Zijn volk. Hij wacht niet rustig af tot er symptomen van omkeer zichtbaar worden, maar Hij staat op, komt opnieuw naar Zijn volk toe en bevéégt het tot geloof en dringt het tot bekering. En dat is ook de zin van Zach. 1. Indien dit woord van Zach. moet dienen als argument om elk contact af te wijzen, zelfs het aanhoren te verbieden, dan heeft men uit het oog verloren dat dit woord van Zacharia zijn plaats heeft in het spreken van God, in het hernieuwde contact van de HERE met Zijn volk. Dan heeft men een tegenstelling gemaakt tussen wet en evangelie. Dan is men vergeten dat de wet bij Israël lag onder het verzoendeksel. Zo hebben ook in de prediking van het evangelie Johannes de Doper, de Heiland Zelf, en Zijn apostelen het volk Israël steeds weer opgeroepen tot bekering. Los van het evangelie verliest elke oproep tot bekering zijn wervende kracht.

De feiten zijn niet normatief

De commissie ter synode heeft in haar rapport een uitvoerige uiteenzetting gegeven over wat er gebeurde in de tijd van de Vrijmaking, onder de titel „Positieve belijdenis t.a.v. het werk des Heren in de Vrijmaking”. Met veel van wat daarin gezegd wordt, kunnen we hartelijk instemmen. We zien daarin ook de goede hand des Heren. Maar dit neemt niet weg, dat de daden van mensen, die de Here gebruiken wil, altijd bespreekbaar blijven in het licht van Gods Woord. Als men tegen ons zou zeggen dat we in die Vrijmaking verkeerd gehandeld hebben, met een beroep op de Schriften, en we luisteren daarnaar en we zijn van onze kant bereid altijd rekenschap af te leggen voor ieder die ons verantwoording vraagt, dan stellen we daarmee op geen enkele manier het werk des HEREN in de waagschaal. Integendeel. Als we niet bereid zijn onze daden in de historie rond de vrijmaking aan het recht tot rekenschap-vragen te onderwerpen, dan hebben we in werkelijkheid de feiten tot norm verheven. Dat is een opereren met „het is geschied” waardoor de exclusieve betekenis van „er staat geschreven” wordt aangetast.

De redeneergang van dit deel van het rapport van de commissie doet ons denken aan de wijze van spreken van sommigen onzer in de dagen van de bezetting. Men stelde toen: „de HERE heeft de Duitsers over ons gebracht”. Wat waar was. „Daarom is er op geen enkele wijze geoorloofd verzet te bieden. Dat is bewijs van ongebrokeerdheid”. Zo werden ook de feiten tot norm verheven. Heel scherp is dit aangetoond door Prof. Holwerda in zijn brochure „De crisis van het gezag”. „De Reformatie” heeft bij verschillende gelegenheden in het verleden ook de vinger gelegd bij deze wijze van redeneren. Maar deze redeneermethode wordt nu ook gehanteerd in dit rapport. Alles wat geschied is, is van de HERE. Wie zal het durven ontkennen? Maar daarmee zijn de feiten niet buiten discussie gesteld. Daarmee is het doen van mensen niet goedgekeurd. Op deze wijze zou het niet meer geoorloofd zijn de Vrijmaking en wat daaraan voorafging aan de Schriften te toetsen.

We geloven dat het heilloze gevolgen voor onze kerken zou hebben, als deze manier van denken veld zou winnen. Op deze wijze kan iedereen ook voor verkeerde daden zich beroepen op de leiding des HEREN.

Alleen het evangelie mag ons normeren; ons en onze kerkelijke houding tegenover allen, die naar de naam des HEREN genoemd zijn. Als het evangelie ons beheerst, dan wordt de toon anders, dan wordt de benadering anders, dan wordt de gestalte van Jezus Christus zichtbaar en de stem van de Goede Herder hoorbaar. Dan horen de schapen Zijn stem. En dan zal het worden één kudde en één Herder, Johs 10 : 16.

Langerak
Baarn

H. Amelink
W. Borgdorff

GEBED.

Uit de diepten roepen we tot U, o Here.
 Heer, hoor naar onze stem;
 laten Uw oren opmerkende zijn
 op onze luide smekingen.
 Als Gij, Here, de ongerechtigheid in
 gedachtenis houdt,
 Here, wie zal bestaan?

Here, bij ons is een beschaamd gelaat,
 bij onze kerkelijke vergaderingen, onze
 hoogleraren,
 domine's en ouderlingen,
 want wij hebben tegen U gezondigd.

Ja, geheel Uw volk heeft Uw wet
 overtreden
 en is afgeweken door niet te luisteren
 naar Uw stem.
 Daarom is al dit onheil over ons gekomen
 en wij hebben ons ook na de vrijmaking
 niet bekeerd
 van onze ongerechtigheden.

Here, mogen Uw toorn en Uw grimmigheid
 zich toch afwenden van Uw volk, van Uw
 kerk, van de Gereformeerde Kerken in
 Nederland.

Want om onze zonden en om de ongerechtig-
 heden onzer vaders zijn de Gereformeerde
 Kerken tot een smaad geworden voor allen
 om ons heen.

Neig, o God, uw oor en hoor;
 open Uw ogen en zie, hoe Uw kinderen
 verstrooid zijn, hoe uiteengeslagen is het volk
 waarover Uw Naam is uitgeroepen.

Niet op grond van onze gerechtigheden
 storten wij onze smeekbeden voor U uit,
 maar op grond van Uw grote barmhartig-
 heid.

O Here, hoor! o Here, vergeef! o Here,
 merk op!
 Treed handelend op; toef niet — om Uws
 zelfswil.
 Want Uw Naam is uitgeroepen over Uw volk.

Amen.

Groen's Staatsbeschouwing

III

„Zaak van de vorst" of „re-publiek"?

De vragen omtrent het specifieke karakter
 en de grenzen van de Staatsmacht zijn en
 blijven aktueel. Dat vindt o.a. zijn oorzaak
 in de omstandigheid, dat de onderscheidene
 politieke groeperingen een verschillende op-
 vatting omtrent deze fundamentele kwesties
 voorstaan. Bij bijna ieder wetsvoorstel komen
 ook uiteraard de genoemde kwesties aan de
 orde en dan botsen de standpunten op elkaar.

Daarbij komt, dat ook in de protestants-
 christelijke wereld voor zover men daar nog
 aan de mogelijkheid en de noodzaak van een
 christelijke staatkunde vasthoudt de menin-
 gen allermint eenstemmig zijn. Tegenover
 de goed doordachte opvattingen van de
 rooms-katholieken en socialisten heerst in de
 protestants-christelijke politieke nuancerin-
 gen geen alle geesten beheersende principiële
 grondovertuiging omtrent de aard en de gren-
 zen van de staatsmacht. Dat is één van de
 oorzaken waardoor de protestants-christelijke
 politieke aktie op zo schrikbarende wijze haar
 werfkracht heeft ingeboet.

Omdat de onderscheidene beschouwingen
 van de protestants-christelijke groepen op de
 ideeën van Groen van Prinsterer, zowel posi-
 tief als negatief willen we daar in dit artikel
 iets van zeggen.

* * *

Oorspronkelijk stond Groen's staatsbe-
 schouwing geheel onder de invloed van een
 overheersende contra-revolutionaire denk-
 richting uit de na-napoleontische tijd.¹⁾

Ten gevolge daarvan ging Groen in zijn
 denken over de staat uit van zuiver **privaat-
 rechtelijke** praemissen. Op grond daarvan
 beschouwde hij het staatswezen geheel als
 een „res regis". Dat wil zeggen: als de eigen
 zaak, de particuliere aangelegenheid van de
 vorst.

Volgens deze theorie is de vorst de eigenaar
 van de soevereiniteit over zijn volk op dezelf-
 de wijze als hij dat is van zijn huizen, lande-
 rijen en vermogen. Het voornaamste funda-
 ment van het gezag van een vorst lag oor-
 spronkelijk ook in diens landbezit, diens
 grondeigendom.

De staat is zo naar oorsprong en wezen
patrimonieel: hij wordt bestuurd op de
 grondslag, als uitbreiding van het „patrimo-
 nium", het erfelijk grondbezit der regerende
 dynastie. En alle z.g.n. staatsdiensten en
 staatsfuncties zijn in de grond der zaak niet
 anders dan diensten en functies van de huis-
 houding van de grondheer. De zaken van de
 staat zijn tegelijk ook de zaken van het huis
 en de dynastie van de vorst, zodat het beheer
 van de staat gelijk staat met het beheer van
 zijn huishoudelijke aangelegenheden en be-
 langden. „De geldmiddelen van den Staat — zo
 schreef Groen in 1835 — het leger van den
 Staat, de bondgenooten van den Staat zijn de
 financiën, het leger, de bondgenooten des
 Konings, des Souvereins".

Omdat de soevereiniteit over de staat het
 persoonlijk eigendom van de vorst was kon
 deze ze ook eigenmachtig aan anderen, bij
 verdrag, verkopen of overdragen. En zoals

vanzelf sprak was de vorstelijke soevereini-
 teit, evenals diens overige „bezittingen",
 erfelijk.

Groen betoogde voorts, uitgaande van de
 genoemde grondgedachte, dat een vorst als
 zodanig in wezen gelijk is aan een huisvader
 en een staat aan een gezin! En omgekeerd!

Een familie, zo schreef hij, is niet enkel
 gelijksoortig aan de staat; zij is er aan gelijk.
 De onafhankelijke huisvader die slechts over
 vrouw en kinderen gebiedt, is niet minder
 dan de autocraat aller Russen een vorst: hij
 vaardigt bevelen uit, spreekt recht, beschikt
 naar goedvinden over zijn eigendom, neemt
 raad en beslist, verdedigt het gezin, sluit
 overeenkomsten, neemt anderen in dienst,
 heeft knechten en beampten, zoodat de fami-
 lie met het toenemen van het bezit uitbrei-
 ding krijgt.

De machtigste rijken zijn dikwijls niet
 anders dan de natuurlijke ontwikkeling van
 een enkele familie geweest. De meeste Euro-
 pese monarchieën zijn uit grondeigendom
 ontstaan, dat door koop, huwelijk, erfrecht en
 verovering werd vergroot en ruim gelegen-
 heid gaf om, door uitgifte van landerijen,
 door hulp en bescherming, langzamerhand
 rijk te worden niet alleen in grondgebied,
 maar ook in onderdanen en „afhangelingen".

Met klem accentueert Groen voorts, dat de
 vorst, hij is een „landsvader", in deze patri-
 monieële staat, geen **absolute** macht bezit.

De onderdanen en de organische verbanden
 daarvan hebben in deze staat tegenover de
 vorst onaantastbare rechten.

De huisvader b.v. heeft in en met het fami-
 lieverband waarvan hij hoofd is een eigen
 recht, en een eigen macht, en dus ook een
 zekere onafhankelijkheid tegenover de vorst
 en de staat, waarin ze leven en waartoe ze
 behoren. Als zij dat niet hadden vormden die
 families niet zelf een zeker soort „staat".
 Maar — een familie is naar haar aard een
 „imperium in imperio", een rijk in een rijk.
 Een familie is zeer zeker ook een deel van
 de staat. Maar — een deel dat een zekere
 onafhankelijkheid bezit. De families mogen
 niet zonder meer in de staat opgaan, daarin
 worden opgelost.

En precies hetzelfde geldt van de onder-
 scheidene gemeenschappen, verenigingen,
 standen in de staat. De staten bestaan uit de
 aard der zaak uit die families, verenigingen
 enz., welke zelfstandige en organische delen
 van die staten zijn. En als zodanig ontbreekt
 aan hen die typische algehele onafhankelijk-
 heid welke alleen aan de staat eigen is. Maar
 ze vallen niet zonder meer met de staat
 samen.

De onderdanen en de onderscheidene ver-
 banden daarvan hebben zeer zeker verplich-
 tingen ten aanzien van de staat en dus ten
 aanzien van het staatshoofd, de vorst. Maar
 deze verplichtingen zijn niet onbeperkt. De
 vorst heeft niet alleen hun gehoorzaamheid
 nodig, maar ook hun vrijwillige hulp. En een
 land heeft te meer vrijheid naarmate de delen
 van het staatsgeheel meer zelfstandigheid
 bezitten en hun de volle vrijheid wordt gela-
 ten voor hun eigensortige ontwikkeling. Uit
 deze wederzijdse afhankelijkheid van staats-

hoofd en onderdanen is door bijna geheel
 Europa het stelsel van „standen" of „staten"
 ontstaan.

Om alle onrecht, tyrannie en wanorde tegen
 te gaan komt het er nu op aan, dat de rechten
 van de vorst, en speciaal diens soevereiniteit,
 worden erkend. Maar niet minder dan de
 rechten en vrijheden der onderdanen, zowel
 van de individuele onderdanen als van de
 onderscheidene verbanden daarvan — ge-
 zinnen, verenigingen, gemeenschappen, stan-
 den — worden gehandhaafd en geëerbiedigd.
 De onderdanen en de gemeenschappen daar-
 van hebben het recht van zelfverdediging en
 verzet, van handhaving van eigen rechten. Ze
 hebben zelfs de plicht daartoe.

De beste waarborg, zowel voor het gezag
 van de vorst als van de rechten en vrijheden
 der individuele en georganiseerde onderdanen
 is evenwel gelegen in de algemene erkenning
 van de goede beginselen — bovenal van de
 invloed van Gods woord en wet.²⁾

* * *

Vooraf onder de invloed van de grote
 duitse staatsrechtleraar Stahl heeft Groen de
 bovengetekende privaatrechtelijke staatsbe-
 schouwing, de opvatting dus, dat het over-
 heidsgezag een privaat „vermogensrecht", een
 zogenaamd „heer-lijk" recht van een of an-
 dere „heer" is, geleidelijk losgelaten.

Hij ging al meer inzien, dat de staat niet
 een „res privata", een particuliere aangele-
 genheid van een vorst, maar een „res publica",
 een re-publiek is. Een instituut van het „ge-
 mene-best". Een aangelegenheid waarbij ook
 de burgers als zodanig betrokken zijn. Een
 publieke instelling, welke overheid en onder-
 danen tot één geheel samenbindt. Een publie-
 ke rechtsgemeenschap van overheid en onder-
 danen. Zo kon Groen schrijven, dat de Staat
 der Nederlanden, ook zoals ze geregeerd werd
 door een koning uit het huis van Oranje, toch
 een „republiek" is.³⁾

Maar terwijl Groen dit nieuwe en princi-
 piële juiste inzicht in het typisch karakter
 van de staat langzamerhand verwierf, bleef
 hij helaas gezin, familie, corporaties, standen
 toch, net als vroeger, zien als **delen** van het
 staatsgeheel. Voor het specifieke, van dat van
 de staat principiële verschillende, karakter
 van de niet-statelijke gemeenschappen had
 Groen zo voor als na niet voldoende oog.

De staat was voor Groen voortaan de politi-
 sche vorm van het volksgeheel. Dat volk
 was naar zijn overtuiging een geestelijk orga-
 nisme, dat uit verschillende delen bestond,
 die alle een zekere autonomie bezaten, zowel
 ten opzichte van elkaar als ten opzichte van
 de staat. Maar dan een autonomie, die slechts
uitwendig begrensd werd door de eisen van
 het staatsbelang. Alle levenskringen welke
 zich binnen het gebied van de staat geldend
 maken bleef Groen zien als organische delen
 van het nationale volksgeheel, waaraan de
 staat de politieke vorm geeft.

Groen zag daarom niet het principiële ver-
 schil tussen de volstrekt eigen aard en de
 daarin gefundeerde „zelfstandigheid in eigen
 kring" — de term is van Groen zelf — van
 een gezin, een familie, een bedrijf, een corpo-
 ratie en de autonomie van een gemeente, een
 provincie, een waterschap, die inderdaad niet
 anders zijn dan delen van het staatsgeheel en
 daarom ook de typerende karaktertrekken
 het staatsverband dragen. En die dus ook
 tegenover het staatsgeheel nooit iets anders,
 iets méér kunnen bezitten dan een grotere of
 kleinere autonomie.

Groen was in zijn visie op de verhouding
 van de staat en de onderscheidene reeds ge-
 noemde andersoortige levensverbanden nog
 gevangen in de greep van een historistische
 opvatting.

Volgens deze is de eigenlijke structuur van
 de maatschappij het resultaat van een histo-
 rische ontwikkeling, zij 't ook onder de lei-
 ding van algemene in de Schrift gegronde
 eeuwige beginselen van recht en gerechtig-
 heid. De maatschappelijke levenskringen zijn
 voor hem slechts historische gegroeide ver-
 takkingen van de volksgemeenschap, die niet
 als volstrekt eigensortige kringen een eigen
 aard, een eigen recht, een eigen gezag, een
 eigen „soevereiniteit" tegenover de staat be-
 zitten, maar slechts als min of meer autonome
 „delen" van het staatsgeheel in dat staats-
 geheel behoren te worden geïncorporeerd.

Volgens de leer en praktijk der vadersen,
 zo leerde Groen ook nog na zijn „beking"
 tot de principiële juiste staatsidee, was „ieder
 hoofd van een gezin, iedere corporatie, iedere
 stand, in den omvang der eigenaardige be-

voegdheid, gerechtigd over persoon en eigendom te beschikken, aan onderhoorigen de wet te stellen, eigen zaken te regelen naar goedvinden; een *imperium* te doen gelden, hierin alleen van het soeverein gezag verschillend, dat er de onafhankelijkheid aan ontbreekt, kenmerk der Souvereiniteit".⁴⁾

Men lette scherp op wat Groen hier zegt: Het gezag in de genoemde verbanden verschilt naar zijn overtuiging **alleen** hierin van de staat, dat aan het gezag in die verbanden de onafhankelijkheid ontbreekt die het kenmerk is van de soevereiniteit, het gezag dat in de staat geldt!

Groen ziet dus geen **wezenlijk** verschil tussen het gezag uitgeoefend door een gezins-hoofd, of in een bedrijfscorporatie of een andere gemeenschap en het gezag dat in de staat fungeert, het overheidsgezag. Het is alles *imperium*, overheidsgezag. De staat heeft alleen het opperste, het onafhankelijke gezag, de soevereiniteit. Hij ziet met name geen verschil tussen de door hem zo genoemde „zelfstandigheid in eigen kring” van gezin, familie, bedrijf en de zelfstandigheid van echte delen van het staatsgeheel als een gemeente, een provincie, een waterschap.

Groen begeert nu zeker niet zonder meer het herstel van de vroegere maatschappelijke en staatkundige ordening.

Toen men hem verweet, dat hij de herinvoering der gilden verlangde reageerde hij daarop aldus: „Geef ik aan de Gilden onvoorwaardelijken lof? neen. Zoodanigen lof behoort men, naar mij voorkomt, te geven nooit aan eene instelling, wel aan het beginsel waarvan zij de altijd gebrekkige toepassing vertoont”. Wat verlangt Groen dan wel? „Ik verlang het wezen van de zaak, gelijk het voortvloeit uit den aard der gezellige betrekkingen in elke welgevoerde maatschappij. Ik verlang geen Standen en Gilden in den verouderden vorm. Ik wensch eenheid, vereeniging, uit gemeenschap van regten en belangen, ten gevolge der gelijkheid van stand en bedrijf: dit behoort onder de elementen waaruit de Staat zich, in zijn geheel als **gegliederte Gemeinschaft** krystallizeert. Deze werking der natuur is overal en altijd openbaar, wanneer zij niet door revolutionaire denkbeelden verstoord wordt”.⁵⁾

Deze uitspraak is duidelijk en verstrekkend.

Want vooreerst accentueert Groen daarin, dat hij geen principiële kritiek heeft op de maatschappelijke ordening zoals die in vroeger eeuw bestond en fungeerde.

Voorts spreekt hieruit duidelijk Groen's eerbied voor het historisch gegroeide, omdat en zoals het successief gegroeid is. Hoe meer maatschappelijke verhoudingen „van zelf” gegroeid zijn, des te meer „Gottesfügung”, leiding Gods, men daarin moet erkennen en des te meer normatief zijn ze daardoor voor het nageslacht. Dit is een typisch historische trek in Groen's denken.

En ten slotte — en vooral daarop wil ik wijzen — ook uit deze woorden van Groen blijkt weer duidelijk, dat wat uit het volksleven aan gemeenschappen, verbanden, corporaties opkomt als zodanig „element” van het staatsverband is. De staat „krystalliseert” zich zelfs daaruit. En het staatsverband is zo een realiteit, welke uit genoemde gemeenschappen als uit „leden” daarvan is opgebouwd.

Ook hieruit zien we weer, dat Groen het principiële structuurverschil, dat er bestaat tussen gezin, familie, bedrijf, vereniging, en we kunnen erbij zeggen: wetenschappelijk instituut, school enz. niet voldoende tot zijn recht laat komen. Groen kent ze niet anders en onderscheidt ze niet anders dan als delen, als elementen van de staat, als leden waaruit de staat is opgebouwd.⁶⁾

Het nieuwe in Groen's beschouwingen in vergelijking met vroeger is dit, dat de genoemde gemeenschappen, corporaties, verbanden, standen in de staat niet meer eigen belangen mogen nastreven. Neen, ze zijn ingevoegd in een re-publiek, een „gemene-best, een „zaak van het Algemeen”, waarin ze dienstbaar moeten zijn aan het algemeen belang.

Ten opzichte van het staatsgeheel en het daarin fungerende gezag, zijn ze evenwel niet meer afgegrensd dan door een historisch gegroeide autonomie.

Voor deze autonomie voert Groen steeds zeer krachtig het pleit! Hij poneert met alle klem, dat de delen van het staatsgeheel „zelfstandig” moeten zijn. En hij zegt daarbij:

„Zelfstandigheid (autonomie) is onafhankelijkheid in eigen kring. **La centralisation administrative** (d.i. centralisatie van het bestuur) is even verderfelijker als **la centralisation gouvernementale** (d.i. de centralisering van de regering) onmisbaar”.⁷⁾

Waarom ik deze lacunes in Groen's staatsopvatting releveer?

Niet om iets aan zijn grootheid af te doen.

Niet om ook maar één smet te werpen op zijn groot geloof en zijn onkreukbare trouw en volledige overgave aan de dienst en de zaak van zijn Heer.

Die grootheid, die trouw, die overgave staan boven iedere kritiek.

Neen, ik wil er voor waarschuwen Groen's levensworsteling, speciaal in deze, ten aanzien van het staatkundig leven der volken, zo door en door revolutionaire tijd, niet op enigerlei wijze onvruchtbaar te maken door Groen's zwakheden en gebreken met alle macht onkritisch vast te houden! Want dan doemt onmiddellijk het gevaar op, dat men in feite verraad pleegt aan Groen's grote levensstrijd: de worsteling met het Evangelie tegen de Revolutie in al haar vormen en uitingen.

Men vergete niet, dat Groen's staatsopvatting directe aanknopingspunten heeft met de thans door de nederlandse socialisten gepropageerde „functionele decentralisatie” van het staatsgezag, en dat zij mee de oorzaak was van Groen's vasthouden aan de staatsschool, waarvan hij wel een tijd lang is teruggekomen, maar waartoe hij vlak voor zijn dood toch weer terugkeerde.⁸⁾

Het canoniseren van de grote strijders van Gods koninkrijk, welke God aan zijn kerk gaf wijst altijd op geestelijke verstarring en inzinking, op deformatie. Het zijn geen tijden van reformatie als de critiek op het werk van grote voorgangers — of ze nu Calvin, Groen van Prinsterer, Kuyper, Bavincq of Schilder heten dat doet er niet toe — zwijgt en men zich bepaalt tot het conserveren en herkauwen van alles wat deze mannen ons hebben geschonken.

En daarom moeten we ook in Groen's levensarbeid critiseren wat niet houdbaar of zelfs gevaarlijk is.

Het kan lijden, zeker ook ten opzichte van Groen. Want wat men ook op Groen's levenswerk aan kritiek kan en moet uitbrengen, de typering welke Dooyeweerd eenmaal aan Groen gaf blijft onaantastbaar. Het is deze: „Groen is en blijft de eerste christen-staatsman van groot formaat, die ons land in de vorige eeuw heeft voortgebracht, de eerste, die hier te lande de radicale tegenstelling tussen revolutie-beginsel en Schriftgeloof ten volle heeft gepeild en als Evangeliebelijder de openlijke strijd met de eerste heeft aangedurfd. Hij is en blijft de leidende figuur, die het Nederlandse volk heeft wakker geschud uit de roes van het verlichtings- en vooruitgangsgeloof en het weer heeft teruggeroepen tot onderwerping aan Gods Woord op alle terrein des levens”.⁹⁾

C. V.

1) De bedoelde richting is de romantische historische, welke, wat het staatkundig en staatsrechtelijke leven betreft vertegenwoordigd werd o.a. door de Zwitser Ludwig von Haller. Diens „Restauration der Staatswissenschaften” heeft op Groen in zijn eerste periode een geweldige invloed uitgeoefend. Groen's „Ongeloof en Revolutie” staat geheel onder de ban van Von Haller. Ook als Groen onder diens invloed vandaan raakt blijft hij Von Haller prijzen als de man „die de gevaarlijke leeringen van de volkssovereiniteit terneergebliksemd en vergruisd” heeft.

2) Zie voor het bovenstaande speciaal: Dr H. J. Smit, **Groen en de Prae-revolutionaire Staatsvormen** in: „Groen's Ongeloof en Revolutie”, Een bundel Studiën, Wageningen 1949, blz. 27 v.

3) In zijn **Ter Nagedachtenis van Stahl**, blz. 9/10 schreef Groen o.a.: „Met V. Haller, wiens werk die **Restauration der Staatswissenschaft** zoo grooten opgang gemaakt heeft, is er bij Stahl veel overeenstemming en evenwel veel verschil. Ook Stahl geeft welverdienden lof aan het inderdaad meesterlijke betoog, dat de Staat niet is het kunstmatig gewrocht van menselijk overleg en afspraak, niet het uitvloeisel van volkssovereiniteit en **contract social**, maar veeleer uit de zamenleving zelve, als haar eigenaardige vorm, als natuurproduct in het gebied van recht en zedelijkheid, ontspruit en opwast. Maar Stahl vermijdt de dwaling waarin V. Haller vervalt. Wel erkent hij, dat niemand den oorspronkelijken patrimonieën aard der Europeesche Rijken zo scherpzinnig ingezien en zoo duidelijk opengelegd heeft: maar hij zoekt niet in dit privaatrechtelijke het sedert lang vermolmd steunpunt

voor hedendaagschen opbouw. Afkeerig van den revolutionairen Staat, afkeerig van het vroeger absolutisme der Vorsten, zoo als het schier over alle vrijheden en regten geregeerd had, wil hij die klippen niet ontgaan door ongerijmde nabootsing van middeneeuwsche toestanden, die en voorbij, en ook in onzen tijd niet benijdenswaard zijn. Integendeel. Juist in het van lieverlede gewijzigd zijn van dien oorspronkelijken karaktertrek ligt, volgens Stahl, de vooruitgang van het Europeesche staatsrecht; het veldwinnen, in leer en practijk „der overtuiging, dat elke Staat de zaak van het Algemeen, **res publica**, is. Juist in dit openbaar en republikeinsche karakter van den Staat (aan de verderfelijke onzinnigheden eener algemeene Volkssovereiniteit niet soortgelijk, en met een zelfstandig en krachtig koningschap zeer wel vereenigbaar) ligt de voorwaarde, het levensbeginsel eener nationaal-constitutioniële Monarchie”.

Groen bleef ten opzichte van Stahl wel zelfstandig. Hij schreef in zijn „Nederlandsche Gedachten” deel II, blz. 294 (No 87, 28 april 1871):

„Stahl was **Duitscher** en onderdaan van den koning van **Pruissen**. Ik bleef **Nederlander** en leef onder de **grondwettige Souvereiniteit** van het nederlandse Stadhuis.

De **Monarchie** in Pruisen heeft de onderwerping aan de Dynastie van **Hohenzollern**, het Koningschap in Nederland de vereenzelviging met het Huis van **Oranje** tot levensbeginsel.

In het **Duitsche** staatsrecht is het **monarchale** kenmerkend beginsel. In Nederland is, naar de strengheid der staatsrechtelijke terminologie, zelfs het woord **monarchie** (alleen heersching) onjuist, zoo niet ongerijmd.

Stahl was Lutheraan. Ik zelf Calvinist....

Wanneer van Alleenheerschappij, in den eigenlijken zin, sprak is, geeft volgens Stahl, de Luthersche kerk „für monarchische Loyaliteit das stärkste Fundament”. Daarentegen ligt, in de Gereformeerde kerk, de oorsprong van de engelsche monarchie van de noord-amerikaansche democratie, en van het welbegrepen, constitutionele staatsrecht, dat is aan de **aan Gods ordening gebonden** staatsburgerlijke regtsgemeenschap onder elken regeeringsvorm. De gereformeerde Kerk, uit het **calvinisme**, dat is, uit de onvoorwaardelijke onderwerping aan de Heilige Schrift geboren, moge in strekking **republikeinsch** zijn, **zij is, in beginsel, met nadruk anti-revolutionair**”.

4) **Ongeloof en Revolutie**, 5e Uitgave, blz. 40.
5) **Grondwetsherziening en Eensgezindheid**, blz. 371.

6) Ten aanzien van de kerk ontkent Groen van Prinsterer met alle klem dat ze „deel” van de staat zou zijn. Voor de kerk, de „gezindte” zoals hij graag zei, eiste hij zelfs „publiek recht”.

In de „Nederlandsche Gedachten”, deel IV blz. 291 (No 37, 20 Aug. 1872) schreef hij b.v.:

„Terugkeer tot de grondbeginselen van het Christelijk-historisch Staatsrecht, vooral ook tot het **Publiek recht der Gezindheden** is het eenig redmiddel uit den **desolaten toestand**....

Mijn eisch was zelfstandigheid van de Kerk, met den Staat onderworpen aan Gods eeuwige wet.

Regt der Hervormde Gezindheid tegen de overheersching van het Staatsidee”.

7) **Ongeloof en Revolutie**, 5e Uitgave, blz. 4. Van de vroegere staten en de revolutionaire ontwikkeling daarvan schreef Groen daar: „De algemene welvaart werd onafscheidelijk gerekend van de vrije ontwikkeling der Stenden, dat is der Staten in de Staat. De heiligheid van de rechten der Stenden werd als hoeksteen van het Staatsgebouw gewaardeerd, totdat, toen men omverwerping ten doel had, in den hoeksteen een steen der aanstoots gezien werd. In den grond der berisping herkent gij de **Centralisatie**, welke met vernietiging der rechten van Provincien en Gemeenten begint en waar zij tot consequent-zijn genoopt wordt ook feitelijk geenerlei recht, of werkzaamheid, of bestaan dan onder haar opper-toezicht en beheer, en als uitvloeisel van haar genadebetoon duldt of erkent”. Bij deze zin zette Groen twintig jaar later bij de herdruk van „Ongeloof en Revolutie” het geciteerde als noot. Vergelijk voor het bovenstaande vooral Prof. Dr H. Dooyeweerd, **Vernieuwing en Bezinning**, Zutphen, 1959, blz. 240 v. en Dr H. Dooyeweerd, **Het historisch element in Groen's Staatsleer** in: **Groen's Ongeloof en Revolutie**, Een bundel Studiën, Wageningen. 1949, blz. 118 v.

8) Groen pleitte jarenlang voor een Staatsschool gesplitst met het oog op de onderscheidene godsdienstige gezindten in ons land, de z.g. facultatieve splitsing der Staatsschool. Toen de onderwijswet van 1857 van de openbare scholen „sektescholen der modernen” had gemaakt, instellingen waar Thorbecke's christendom boven geloofsverdeeldheid moest worden geleerd, eiste hij strikte neutraliteit van die scholen en propageerde hij met alle macht de oprichting van vrije, christelijk-nationale scholen. Hij hief toen de leus aan: de vrije school regel, de openbare aanvulling en uitzondering. Maar vlak voor zijn dood schreef hij: „In de **Onderwijskwesitie** stel ik de **Facultatieve** splitsing der Staatsschool, na de deerlijk mislukte proefneming der **Eerlijke concurrentie** (namelijk van openbare en vrije, christelijke school - C.V.) weer aan de orde van de dag”. Vgl. hiervoor Prof. Dr P. A. Diepenhorst, **Groen van Prinsterer**, blz. 430 v.

9) **Vernieuwing en Bezinning**, blz. 240.

Gedachten aan Erasmus' graf

IV

(fragment)

VII: ACTUALITEIT

In 1924 luidde het oordeel van niemand minder dan van Huizinga dat Erasmus uit de tijd was. Doch hoe heeft hij zijn oordeel in 1936 moeten herzien!

Nederland stond dat jaar — nu vijftien twintig jaar geleden — in het teken van Erasmus, zoals in 1933 alom Willem de Zwijger en in 1937 Vondel herdacht werd. En ook in andere landen kwamen geleerden samen om zijn arbeid te gedenken. In Amerika vonden op woensdag 18 november 1936 aan vijftien instellingen van Hoger Onderwijs Erasmusherdenkingen plaats, o.a. aan de Fisk University te Nashville, Tennessee, de bekende negeruniversiteit. De zondag daaraan voorafgaande werd Erasmus in diverse kerkdiensten herdacht.

Uiteraard gingen in Nederland de Vrijzinnigen hierbij vooraan. **Prof. Dr N. B. Tenhaeff** zong hem misschien het schoonste requiem na van al zijn volksgenoten, en roemde hem onder meer als voorganger van het vrijzinnig Christendom: „Vergeten wij nooit — en hier heb ik nu een zeer persoonlijk accent in en voor deze kring willen laten horen —, dat de geschiedenis van het vrijzinnig-protestantisme teruggaat op Erasmus, niet omdat deze vrijzinnig-protestant zoude zijn, maar omdat zijn „evangelische” natuur, naar onze mening, in die geestesrichting, onbetutteld, voortleven kon”.¹⁾

Dus toch partijganger? Maar het zou onjuist zijn Erasmus' betekenis, zelfs in de beperkte strekking die Tenhaeff opeist, daarin te laten opgaan, want de eigenlijke humanisten is hij veel te Christelijk! Wie de geschriften van Goethe, die welhaast over alles en iedereen schreef, naslaat, zal tevergeefs belangstelling voor Erasmus bespeuren. Aan Goethe, dit kosmopolitisch genie, bleef de wezenlijke levensproblematiek van Erasmus algeheel vreemd en onbekend.

In een herdenkingsbijeenkomst te Nijmegen op vrijdagavond 24 juli 1936 sprak **Prof. Dr B. H. Molkenboer** over het paradoxale in Erasmus, en stelde vast dat hij meer door niet-Roomsen dan door zijn kerkgenoten werd gewaardeerd: „Hij was een pater en verschrikkelijk bang voor pater aangezien te worden; eenmaal uit het klooster was hij er niet meer terug te krijgen”.

Kon Erasmus door de zonen der Reformatie moeilijk anders gezien worden dan als een wegbereider die tekort schoot, ook Rome zal nooit anders dan spijt kunnen betuigen over het gedrag van haar binnen de kerk dolende zoon. Om nogmaals de herdenking van Molkenboer te citeren: „Als een rebelse ram heeft hij binnen de kerk tegen de historische en dogmatische wanden gestoten”.

En dat alles in een tijd waarin de Reformatie uiterste consequentie, waarin Rome uiterste trouw eiste!

Waarin ligt voor ons dan toch Erasmus' wezenlijke betekenis?

Zij ligt daar waar men den tegenstander, die men eenmaal principieel heeft afgewezen, toch niet het gehoor mag ontzeggen aan zijn uitingen van critiek.

Erasmus gaf in zijn dagen de publieke stem, of beter stemming van critiek weer jegens de machtige activiteit der Reformatie!

Het is zeker waar dat wie Erasmus leest, gaat hongeren naar de krachtige taal en daad van Luther; en wie naar de grazige weiden van het Woord Gods verlangt zal eer naar Calvijn grijpen dan naar Erasmus!

Erasmus heeft in feite terzijde gestaan van de grote strijd zijner dagen, en dat ook bewust willen doen. Maar zo hij geen dapper opponent begeerde te wezen, hij was desondanks zeer bewust **een manend criticus!** Als zodanig spreekt hij óók tot het reformato-ri- sch Christendom, dat hij in zijn dagen wel degelijk onderkend heeft als een beweging van diep ingrijpende invloed.

Te zeggen dat het Erasmus niet óók om de religie ging, wordt weerlegd door talrijke uitspraken, terwijl in herinnering mag worden geroepen dat Erasmus twee catechismussen schreef²⁾.

Dat Erasmus geen contact kon scheppen en

bewaren van blijvende aard met de in zijn jaren strijdende partijen, komt wellicht mede door zijn wat merkwaardige aanleg: „Hij was noch mysticus, noch realist. Luther was beide”.³⁾

Ook was zijn vroomheid wel eens te menselijk, al te menselijk, teveel doorweven met iets wat wij wel eens **oud-Hollandse wijsheid** plagen te noemen, maar welke wijsheid uit zich zelve geen relaties kan scheppen met de hemelse wijsheid, er zelfs niet mee kan worden vergeleken!

Niemand wist dat natuurlijk beter dan Erasmus zelf, en toch heeft hij „geleden” aan die oud-Hollandse wijsheid!

Ook de vrijzinnige hoogleraar **Dr J. Lindeboom**, die in vele opzichten als partijganger van Erasmus kan doorgaan, schreef in Erasmus' herdenkingsjaar: „in den strikten zin des woords was hij geen geloofsheld. En dit niet omdat hij te weinig „held” was, maar omdat hij, met al zijn goede kwaliteiten, toch te weinig leefde vanuit de diepte des geloofs, van dat geloof dat in laatste instantie alles verwacht van Gods reddende en behoudende genade. Wat de bewoordingen betreft zou Erasmus dit laatste te goeder trouw óók hebben gezegd. Maar of hij het ten diepste heeft beseft, valt te betwijfelen. Want daarvoor was de humanistische, menselijke inslag bij hem wat te groot. Dáárvoor zocht hij het teveel in den mensch, in zijn gezond verstand en zijn redelijkheid, in zijn natuurlijke vermogens ten goede, en zocht hij het wat te veel op aarde en in de zichtbare dingen, en te weinig in den hemel. Tegenover de breedheid van een Erasmus lijken Luther en Calvijn bekrompen, maar vergeten wij niet: het is die bekrompenheid, die alles, alles van God verwacht en niets van eigen onwetende, dwalende, zondige menselijkheid”.⁴⁾

Naast dit woord, dat men eerder van een Calvinist had verwacht, moet echter, om Erasmus recht te doen, direct geciteerd worden dat de Nederlandse Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, en theologisch hoogleraar van veel orthodoxer ligging dan Prof. Lindeboom, **Prof. Dr J. R. Slotemaker de Bruïne**, op 11 juli te Rotterdam sprak: „Men kan een genie zijn zonder een religieus genie te zijn, en een hervormer zijn, zonder een reformator te zijn”. Op de terminologie kan men afdingen, maar duidelijk is wat Slotemaker tot uitdrukking heeft willen brengen.

Want men kan Erasmus eindeloos verwijten maken, maar men mag hem historisch niet naar de maatstaf der kerkelijke reformatoren meten, evenmin als naar de termen der contra-reformatie, omdat hij beide stellingen nadrukkelijk heeft afgewezen.

En voor het overige blijft ten aanzien van zijn innerlijk de vraag te beantwoorden: **welke wezenlijke overtuigingen die hij aanhing heeft Erasmus ooit verloochend?**

Vele zijner aanmaningen, en niet weinig van zijn critiek kunnen wij positief waarderen. Met name het punt dat Erasmus de twistende theologen voorhield terug te keren naar het Evangelie, en waar de wetenschap der theologie in iedere eeuw de neiging vertoont in dit opzicht af te dwalen, blijft zijn vermaan totop vandaag actueel. Als filoloog heeft hij zich niet alleen met de klassieken en de kerkvaders bezig gehouden, maar heeft hij de Bijbel zelf ter hand genomen, en met grote ijver vruchtbare arbeid voor eeuwen geleverd.

Uit zijn levenshouding vloeide ook voort zijn niet aflatend protest tegen iedere wereldse strijdsmethode van het Christendom: „**Ons enig doel zij het Rijk van Christus te verbreiden, liever dan het onze**”

Hij vreesde daarbij de al te menselijke handen, die stuk sloegen wat God eerst langzaam wil doen groeien: „**God leegt het nest door de eieren uit te broeien**”.

Hij vergat misschien teveel dat juist in zijn dagen van noodzakelijke afbakening van standpunt theologische discussies niet gemist konden worden, maar hij doorzag zeer wel dat menige discussie meer kwaad dan goed deed, omdat deze voor menigeen het geloofsmysterie ontnam aan de gemeente: „**Hoe kunnen wij de Turken ons geloof in Christus schenken, als wij niet tonen dat wij zelf in Hem geloven? Wat moeten zij van ons denken als zij zien hoe ontaard wij leven, hoe onze**

theologen elkander vloeken en bespuwen, twistend over de aard van de tweede persoon der Triniteit?”

Of daarmee Erasmus' strijdsmethode tegen de theologen steeds een voorbeeld mag worden genoemd, zijn geniale maar hautaine spot, zijn vernuftige maar hatelijke satire, is de vraag. Maar op de gevaren van de theologen heeft hij ons inmiddels gewezen, en daarin was hij én kind van zijn tijd én waarschuwer voor de komende eeuwen. Toch is hier misschien tevens één van zijn eigen woorden van toepassing: „**Sommige dingen kan men beter ontvluchten dan trachten ze de baas te worden**”⁵⁾.

En dan is daar ten slotte een woord van Erasmus, geciteerd door Busken Huet — die ergens geestig in een tussenzin opmerkt: „sommige portretten van Erasmus en sommige van Groen vertonen een zweem van gelijkenis” — een woord dat wellicht tot de waardevolste moet gerekend worden dat Erasmus ooit heeft gesproken, een woord waarvan geen volgeling der Reformatie zich óóit achteloos mag ontdoen, ook al komt het van Erasmus: „**Beschouw dat evangelisch volk, en zie of er minder aan de weelde, de wellust, en de geldgierigheid wordt toegegeven, dan zij doen die gij veroordeelt! Toon mij iemand wien dat Evangelie van een brasser matig, van een wreedaard zachtmoedig, van een rover milddadig, van een kwaadspreker zegenende, van een onkuise eerbaar heeft gemaakt**”⁶⁾.

Het klinkt als het slot van een aangrijpende predicatie, en het is de vraag of het pleit voor de Protestanten dat dit woord van deze zo alom bekende criticus zo weinig algemene bekendheid verwierf onder de latere geslachten!

*

Laat inmiddels niemand menen dat Erasmus naast alle critiek en terechtwijzing in zijn eeuw niet ook grote waardering heeft geooft. Naast de vervreemding die onmiskenbaar was gegroeid tussen hem en zijn Vaderland, heeft niemand minder dan de Prins onzer Dichters hem hogelijk gewaardeerd, ja meer dan gewaardeerd, hem **ver-eerd**, en niemand zal Vondel verdenken van die karaktergebreken waarvan men Erasmus zo menigmaal een verwijt heeft gemaakt.

Toen de Rotterdamse Vroedschap in 1618 besloot het misvormde stenen beeld van Erasmus te vervangen door een bronzen beeld van de Amsterdamse beeldhouwer Hendrick de Keyser, die ook 't praalgraf van Willem I te Delft ontwierp, kwamen de Calvinistische predikanten daartegen in heftig verzet, omdat Erasmus libertijn was.

Maar toen 't zover was, was Vondel voor de zoveelste maal van de partij, en schreef in 1622, bij het tot stand komen van het beeld zijn **Op het Metalen pronck-Beeld onlangs te Rotterdam opgerecht tot Eere vanden Groeten Erasmus**⁷⁾, luidende:

Wat wijsheyt Latium en Grieken hield
besloten
Begreep gantsch Christenrijck so haest
ERASMUS quam,
En gaf met zynen naem aen 't Hollands
Rotterdam
Een naem, vermids hy was uyt haren schoot
gesproten.
Zy, als de Nood het licht voor hem had
afgeschoten,
Noch 't rottende gebeent', noch 't stuyvende
assche nam:
Maer rechte een steenen beeld. De Nijd spoo-
g vyer en vlam,
En socht geweldigh hem van 't Outer af te
stoten.
Dan laes! Geleerdheids pronck sich keert aen
nijd noch spijt.
Geen graf zijn Faem bestulpt. Hij heldert met
de tijd.
Zijn krans groent onverwelckt, en bloeyt in
afgunst veyligh.
Die onlangs was van steen nu glinstert van
metael.
En so de Nijd sich steurt aan deze pracht en
prael
So gietmen licht van goud den Rotterdam-
schen HEYLIGH.

Als altijd bij Vondel, ook hier, verzet én tegen de Spanjaarden (die in 1572 het stenen beeld van Erasmus met musketschoten beschadigden en in de Maas wierpen) én tegen de Calvinistische predikanten, die in die jaren langs indirecte weg het publieke leven wilden regeren.

De vurige Vondel en de vredezoekende Erasmus hebben inderdaad meerdere punten gemeen, en het moge ons iets zeggen dat het juist Vondel was, die in 1622 over hem schreef⁸⁾:

Om pays is al syn bidden,
Voorsichtigh houdt hy 't midden,
En staerooght op 't Apostolijck gestarnt,
Daer hier Charybd en ginder Scylle barnt.

Ironisch en met onmiskenbare warmte eindigt Vondel zijn vers:

De redelijksten soecken
Syn schaduw in syn boecken;
Waerop de harteknaeghster Haetennyd
Belachelijck haer stompe tanden slyt.
Al is de Rotterdammer
Verlost van 't Christen jammer,
Syn troostleer wischt noch veele tranen af.
De segen Gods bedau syn saligh graf.

1) N. B. Tenhaeff's Verspreide Geschriften, Deel II, pag. 18.

2) „Erasmus als Katechet”, Der Literarische Beitrag des Erasmus von Rotterdam zur Katholischen Katechese des 16. Jahrhunderts, eine Untersuchung zur Geschichte der Katechese von Dr. theol. Rudolf Padberg, Dozent für Pastoraltheologie in Tübingen, 1956, Verlag Herder Freiburg. De studie is uitgegeven als Band IX van de „Untersuchungen zur Theologie der Seelsorge”, herausgegeben von Dr. theol. Franz Xaver Arnold, o.ö. Professor der Pastoraltheologie an der Universität Tübingen.

3) J. Huizinga, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 127.

4) Prof. Dr J. Lindeboom, Erasmus van Rotterdam, 1936, pag. 43—44.

5) Dr O. Noordenbos en Truus van Leeuwen, 1936, pag. 58.

6) Cd. Busken Huët, Portretten van Nederlanders, Bibl. der Ned. Letteren, Uitg. „Elsevier”, Amsterdam, 1940, pag. 55 en 13—14.

7) Werken van Vondel, II, pag. 418, 1928.

8) Werken van Vondel, II, pag. 416/417, 1928.

VIII: LEVENSEINDE TE BAZEL

Wat bracht dit veelzijdig lettergenie, dat in Frankrijk en Engeland, Duitsland en Italië gereisd had, en in heel Europa vrienden, bewonderaars en vijanden bezat, er toe zijn rust te zoeken in Bazel?

Voorname de drukkerij...

Afgezien van Oxford en Leuven had Erasmus nergens vast gedoopt. Zijn onrustige geest had hem niet vergund te blijven deelnemen aan de arbeid van het Hoger Onderwijs van die dagen. Maar vergeten wij niet, drukkerijen waren in die tijd wetenschappelijke centra van formaat; drukkers, zettters en correctors waren destijds vaak geleerden. De boekdrukkunst was zijn hoge vlucht juist begonnen.

„Toen Erasmus als schooljongen te Deventer aankwam was een gedrukt boek nog een zeldzaamheid”¹⁾, maar Erasmus zou zich volop van deze uitvinding bedienen. „De geheele figuur en het gansche oeuvre van Erasmus worden eerst mogelijk door de boekdrukkunst”²⁾. „Erasmus is een der eersten, die nadat eenmaal zijn schrijversnaam gevestigd was, onmiddellijk en voortdurend voor de pers heeft gewerkt”³⁾. „De middenterm tussen Erasmus en den boekdruk is het latijn. Zonder zijn onvergelykelijke latiniteit was zijn positie als schrijver onmogelijk geweest. De drukkunst heeft het gebruik van het latijn zonder twijfel bevorderd”⁴⁾. „Erasmus zelf had, buiten het latijn zijn wereldvermaardheid niet kunnen verwerven. Want om zijn moedertaal tot een wereldtaal te maken, daartoe was hij niet geroep”⁵⁾.

Mchtig is de invloed van de boekdrukkers geweest in die dagen in Europa: Frobenius en Cratander in Bazel, Koberger in Neurenberg, Dirk Maertens in Leuven, Aldus Manutius in Venetië.

In oktober 1507 richtte Erasmus zich tot de beroemde Venetiaanse drukker Aldus Manutius, wiens „allerfraaiste lettertjes, vooral die hele kleintjes” hij zo bewonderde, met het verzoek uitgaven voor hem te drukken. Tegen het einde des jaars breekt hij zijn reis naar Rome af en reist naar Venetië, om er ter drukkerij te arbeiden aan de uitgave der **Adagia**. Direct na zijn aankomst in deze eilandstad, haast Erasmus zich naar de drukkerij, maar hij moest er lang wachten, want Aldus zelf was aan het drukproeven corrigeren, en dacht er niet aan zich te laten sto-

ren door de zoveelste onaangekondigde nieuwsgierige bezoeker, die zijn beroemd bedrijf en uitgaven eens wilde bezichtigen. Toen het misverstand was opgehelderd, volgde een bijzonder hartelijke begroeting. Erasmus vond onderdak bij de schoonvader van de uitgever, en acht maanden lang hield Erasmus in Venetië verblijf. Hoe heeft Erasmus er gezwoegd: „Toen ik te Venetië aankwam bracht ik niets anders mee dan het ruwe, ongesorteerde materiaal voor mijn toekomstige werk, daarenboven was het verzamelde slechts afkomstig uit reeds uitgegeven auteurs. Met grote vermetelheid zijn we tegelijk aan het werk gegaan, ik met schrijven, Aldus met drukken. Het gehele werk is binnen een maand of negen gereed gekomen en ondertussen had ik te kampen met niersteen, een voor mij nieuwe kwaal”⁶⁾.

Hoog heeft Erasmus in de zelfde brief deze drukkerij geroemd: „De stad Venetië, op vele gronden wereldberoemd, is nog des te meer befaamd omdat ze de werkplaats van Aldus herbergt, zodat ieder boek dat vandaar uitgevoerd wordt naar vreemde landen alleen al door de goede naam van herkomst terstond beter verkoopbaar is”⁷⁾.

Voortaan zou de keuze van zijn drukker Erasmus' reisroute en woonplaats in voorname mate bepalen. „De beste uitgevers waren zelf geleerden, vol van de geestdrift van het humanisme. Ontwikkelde en welgestelde personen werkten als corrector bij een drukker, zoals Pieter Gilles, Erasmus' en Morus' groote vriend, de secretaris van Antwerpen, bij Dirk Maertens. De groote drukkerijen waren, ook in localen zin, de brandpunten van het geestelijk verkeer. Het feit, dat Engeland tot dusver was achtergebleven in de ontwikkeling van de boekdrukkunst, heeft er zeker niet weinig toe bijgedragen, dat Erasmus daar, waar hem overigens zoveel banden bonden en voordeelen lokten, nooit een blijvende plaats heeft gevonden”⁸⁾.

In zekere zin is het toeval geweest dat Erasmus zulke vaste contacten met Bazel heeft gekregen. Huizinga vertelt: „Een agent, die voor verschillende uitgevers in Duitsland en Frankrijk met de schrijvers bemiddelde, zekere Frans Berckman uit Keulen, bracht het herziene exemplaar der **Adagia** met de voorrede, hem door Erasmus toevertrouwd, om het aan Badius ter hand te stellen, in plaats van naar Parijs naar Bazel, aan Johannes Froben, die juist zonder Erasmus' toestemming de Venetiaanse uitgave had herdrukt! Erasmus toont zich over die vergissing of trouweloosheid verontwaardigd, maar het is maar al te duidelijk, dat hij haar niet betreurde”⁹⁾. Dit voorval heeft zijn verblijf in Bazel mee voorbereid. Tot viermaal toe vestigt hij zijn domicilie in Bazel: van 1514 tot 1516; enkele maanden in 1518; van 1521 tot 1529 en van 1535 tot zijn dood in 1536.

Zijn eerste verblijf in Bazel valt een grote maand na zijn definitieve weigering terug te keren naar het klooster. Op 8 juli 1514, een dag na de ontvangst van de reeds op 18 april geschreven sommatie van zijn prior, schrijft Erasmus een vriendelijke, openhartige maar besliste weigering: „Ik weet, dat ik er de lucht en de voeding niet zal kunnen verdragen: ik zal er aller ogen op mij gevestigd zien. Ik zal er terugkeren als een oud en grijs man van zwakke gezondheid, ik die als jongeling vandaar heen ging; ik zal er blootgesteld zijn aan de verachting ook van de geringsten, ik die gewoon ben ook door de grootsten geëerd te worden”. Geen Rooms-katholieke die het ooit zal goedkeuren, geen Protestant die het niet zal begrijpen. De brief eindigt vreedzaam, maar tevens met de besliste mededeling dat hij naar Bazel zal reizen: „Men kan niet goed alles in een brief zeggen. Ik ga nu naar Bazel en vandaar misschien naar Rome, maar als ik terug kom, zal ik beproeven u te bezoeken... Ik heb van Sasboud en zijn vrouw vernomen van het sterven van Willem, Frans en Andries. Groot heer Hendrik hartelijk terug en de anderen die met u wonen: ik ben hun gezind gelijk mij past. Want die oude tragedies wijt ik aan mijn dwalingen, of als ge wilt aan mijn noodlot... Laat niet na mij in uw gebeden aan Christus te bevelen. Als ik zeker wist, dat het Hem welgevalliger was, als ik terugkeerde om met u samen te wonen, zou ik mij nog heden tot de reis opmaken. Vaarwel! eenmaal mijn liefste makker, nu mijn eerbiedwaardige vader”¹⁰⁾.

Wanneer hij vanuit Calais, reizend door de Zuidelijke Nederlanden, in de tweede helft van Augustus 1514 te Bazel aankomt, veroor-

looft hij zich de ijdele scherts zich bij de drukker Froben uit te geven voor een vriend en zaakgelastigde van Erasmus. De verrassing van Froben was er des te groter om, toen bleek dat het Erasmus zelf was. „Opnieuw was Erasmus in zijn element, gelijk hij het zes jaren eerder te Venetië was geweest: hard werkende op een groote drukkerij, in een omgeving van geleerde mannen, die hem in de schaarsche vrije oogenblikken, die hij zich gunde, met hulde en vriendelijkheid overlaadden. „Het is mij volkomen, alsof ik in een alleraangenaamst Museion verkeer: zoveel geleerden, en zoo bijzonder geleerden”¹¹⁾.

Hier voltooit hij een nieuwe druk der **Adagia**, die spoedig ook in Engelse, Tsjechische, Duitse, Nederlandse, Spaanse en Franse taal over de wereld zwerven; hier laat hij zijn kerkvaders drukken, maar bovenal, hier voltooit hij zijn Nieuwe Testament: „wegens het werk van het Nieuwe Testament, heb ik geen gelegenheid ziek te zijn”¹²⁾.

Grote lof zwaaide hij ook de uitgeverij van Froben toe: „Wat Aldus nastreefde in Italië — hijzelf is overleden maar het bedrijf blijft zijn naam nog als aanbeveling voeren — dat tracht Johannes Froben aan de overzijde van de Alpen met niet minder ijver te bereiken”¹³⁾.

Maar er was meer dan alleen zakelijke waardering. Hecht is na dit eerste verblijf de vriendschap geworden tussen Erasmus en zijn drukker. Terwijl Bilderdijk soms boze woordenwisselingen had met zijn uitgever, en de zetter zelfs nog in de drukproeven uitschold, wordt tegen het einde van Erasmus' eerste verblijf, Froben's zoon Johannes geboren, die als petekind van Erasmus voortaan steeds Erasmus genoemd zal worden. In maart 1522 zal Erasmus een door hem zelf verzorgde editie van de beroemde **Colloquia** aan het zesjarig jongetje opdragen.

In het voorjaar van 1516 keert Erasmus naar de Nederlanden terug, aan de vooravond van de Reformatie, kort ook voor de dispensatie die de Paus hem zou schenken inzake zijn kloostergelofte. „Eindelijk ben ik uit het Bazelse tuchthuis ontsnapt, waar ik mijn werk van zes jaar in acht maanden heb beëindigd” schrijft hij in juni 1516¹⁴⁾.

De rumoerigste jaren van zijn toch reeds niet rustig leven breken aan. Hij maakt twee korte reizen naar Engeland; hij vergezelt in de voorzomer 1517 het hof van Karel V; kardinaal Ximenez wil hem aan de Spaanse Universiteit van Alcalá verbinden; de Keizer daarentegen aan zijn hof — maar Erasmus haakt naar zijn boekdrukkers in Bazel, Leuven, Straatsburg en Parijs.

De jaren 1517 tot 1521 slijt hij te Leuven, waar hij de uitwerking van Luthers geschriften in het meest conservatieve bolwerk der scholastiek aanschouwt: „Luther weet niet, welke tragedies zijn geschriften te Leuven veroorzaakt hebben”, luidt zijn klacht. In 1518 gaat hij opnieuw voor korte tijd naar Bazel, om een verbeterde uitgave van het Nieuwe Testament te verzorgen. „Te Bazel werkte Erasmus weer als een paard in een molen, eigenlijk zijn element”¹⁵⁾.

Terug in Leuven ondergaat hij weer opnieuw de strijd van de Universiteit tegen Luther. Zijn vriend Adriaan van Utrecht, de latere Paus, eens deken van Leuven, was reeds lang heengegaan en kon hem niet meer beschermen. „Voor irenische theologen had de eeuw van Luther en de eeuw van Loyola, die ook de eeuw van Erasmus was, bitter, bitter weinig waardering”¹⁶⁾. Wel poogt Erasmus Luthers invloed te stuiten; in 1519 doet hij zelfs zijn best Froben er van te weerhouden Luthers geschriften te drukken. Aan Luther schrijft hij meer bang dan geleerd: „Ik heb verklaard, dat gij mij geheel onbekend zijt, dat ik uw boeken nog niet gelezen had, en dus niets goedkeurde noch afkeurde”¹⁷⁾.

Wanneer de strijd in Leuven hem te hevig wordt, komt hij in 1521 voor goed naar Bazel, al zal ook daar het twistgeschrijf in het papier leven van Erasmus niet eindigen. Maar hier was Erasmus weer vrij, vrij van de twistende, zich zelf en hare positie verdedigende clerus van Rome, die van de invloedrijke Erasmus onvoorwaardelijk trouw vergde, en juist die **onvoorwaardelijkheid** was voor Erasmus zulk een onmogelijke eis; vrij ook van Lutherse polemisten, die hem in hun kamp wilden lokken, en ook deze dwang wilde Erasmus niet. Hij wenste vrij te zijn, vrij om te studeren, vrij om zijn teksten uit

te kunnen geven, en voor zover hij met de godsdienststrijd te maken had, wilde hij deze temperen in plaats van aanwakkeren: „Ik bewaar mij zelf, als het kan, geheel, om van nut te zijn voor de wederoplukkende studiën. Mij schijnt meer gebaat bij civiele bescheidenheid dan bij onstuimigheid. Zo heeft Christus de wereld onderworpen”¹⁸).

Om die vrijheid en voorlopige rust die hij in Bazel vond, gevoelde hij er zich meer thuis dan waar ook. Totdat ook hier de keuze gevraagd werd!

Johannes Oecolampadius, die hem gedurende zijn eerste verblijf te Bazel had geholpen met het Hebreeuws voor de uitgave van het Nieuwe Testament — Erasmus kende zijn Hebreeuws slecht —, was in 1523 door de Raad van Bazel tot hoogleraar in de Heilige Schriftuur aangesteld, terwijl de vier Rooms-Katholieke hoogleraren hun ambt verloren. Onder invloed van Guillaume Farel gaat Oecolampadius al meer staan aan de zijde van de Hervorming. In 1525 komt het in Bazel tot openlijke tumulten tegen de Roomse eredienst; in februari 1529 wordt deze verboden. Oecolampadius wordt eerste predikant van de Münster en leider van de Bazelse Kerk. Het Domkapittel wijkt uit naar Freiburg.

„Ook voor Erasmus was daarmee het ogenblik van vertrek gekomen. Zijn positie te Bazel in 1529 geleek eenigermate, maar in omgekeerde zin, op wat die in 1521 te Leuven was geweest. Toen hadden de katholieken hem tegen Luther willen mobiliseeren, nu wilden de evangelischen hem wel gaarne te Bazel houden. Want zijn naam was nog altijd een banier. De aanwezigheid van Erasmus zou de positie van het gereformeerde Bazel versterken. Aan den eenen kant, wyl men zou redeneeren: als hij het niet met de hervormers eens was, zou hij allang de stad verlaten hebben. Aan den anderen kant, omdat zijn figuur gematigdheid scheen te waarborgen, en vele weifelenden trekken kon”¹⁹).

Ondanks de pogingen van Oecolampadius Erasmus voor Bazel te behouden, stáát Eras-

mus op zijn vertrek. Een afscheid in stilte, zoals Erasmus gehoopt had, was hem echter niet toegestaan. Op 3 april 1529 vertrekt hij vanaf de Rijnbrug, maar de menigte doet hem geen kwaad. Hij wordt met ere in Freiburg ontvangen, maar een blijvende woonplaats zoekt hij er niet: „Ik heb besloten, deze winter hier te zitten, om met de zwaluwen uit te vliegen, waarheen God mij roepen zal”²⁰). Toch zal hij hier zes jaar blijven wonen. Doodsgedachten vullen meer dan ooit zijn hiervoor toch al sinds jaren zo gevoelig brein; hij schrijft in 1533, in het geboortjaar van Willem de Zwijger, zijn **Over de voorbereiding tot de dood**.

Geheel vervreemd van de Hervorming, keert hij toch in juni 1535, wanneer de stormen in Bazel wat bedaard zijn, terug om in Frobens vertrouwde drukkerij te werken aan zijn uitgaven. Hij neemt zijn intrek in het sindsdien bekende huis **Zum Luft**. Daar zal hij blijven, al vroeg Regentes Maria van Hongarije hem steeds weer zich toch in de Nederlanden te willen vestigen. Nadat hij op 12 februari 1536 zijn laatste wil had vastgelegd, overweegt hij in maart 1536 nog een reis naar Bourgondië, maar er komt niets van. Toch had hij zijn rust nog niet gevonden. Op 28 juni 1536 schrijft hij: „Ofschoon ik hier bij de oprechtste vrienden ben, zoals ik ze te Freiburg niet had, zou ik toch, wegens het verschil in leer, liever ergens anders mijn leven willen eindigen. Ach ware Brabant dichterbij!”

Zijn laatste geschrift bevat een exegese uit het Bijbelboek waaruit ook Luther zoveel troost geput heeft, het Boek der Psalmen, door Luther **eine kleine Biblia** genoemd.

Over de zuiverheid der Christelijke Kerk, betitelde hij zijn exegese van Psalm 14, die eindigt met de woorden:

„Och, dat uit Sion redding daagde!
Als de Here een keer brengt in het lot van zijn volk,
dan zal Jacob juichen, Israël zich verheugen”.

Op 12 juli 1536 sterft hij aan wat hij eens geestig genoemd had zijn **stenen telg**, de leersteen. Vrienden vangen zijn laatste woorden op en leggen zijn lichaam te ruste in de schoonste kathedraal die Bazel bezat.

Zoals Vondel in de protestantse Nieuwe Kerk te Amsterdam zijn graf vond, zo Erasmus in de Baseler Münster.

G. Puchinger.

1) **Desiderius Erasmus**, Gedachten over goede en slechte boekdrukkers, toegelicht door **C. Reedijk**, pag. 8—9.

2) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 62—63.

3) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 63.

4) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 63.

5) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 42.

6) **C. Reedijk**, pag. 13.

7) **C. Reedijk**, pag. 13.

8) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 63—64.

9) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 78.

10) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 84—85.

11) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 85.

12) **N. B. Tenhaeff's** Verspreide Geschriften, Deel II, 1949, pag. 24.

13) **C. Reedijk**, pag. 20.

14) **N. B. Tenhaeff's** Verspreide Geschriften, Deel II, 1949, pag. 23.

15) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 130.

16) **N. B. Tenhaeff's** Verspreide Geschriften, Deel II, 1949, pag. 28.

17) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 138.

18) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 138.

19) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 166.

20) **J. Huizinga**, Verzamelde Werken, 1950, Deel VI, pag. 167.

PERSSCHOUW

Een noodkreet van Prof. Dijk

In De Bazuin schreef Prof. Dijk onder het opschrift „Spanningen in onze kerken” het volgende artikel:

Het is niet rustig in ons kerkelijk leven.

Telkens worden we, of we willen of niet, in directe aanraking gebracht met allerlei feiten, die ons doen opschrikken en tot ernstige bezinning roepen, en terwijl, Gode zij dank, de Zendingarbeid met vaart voortgaat en S.S.K. haar miljoenen mag oogsten, zijn in ons midden dingen aan de gang, die alles behalve verblijvend zijn. Ik denk eerst aan de verschraling en „verachtering”, waarvan het bekende synodale rapport over het geestelijk leven spreekt; aan de droeve verzwakking van het kerkbesef, wat ook uitkomt in de toenemende ontrouw in de kerkgang; aan de verwereldlijking, die in ons leven verder is doorgedrongen dan velen bevroeden, en aan de gevaren, die de welvaart met zich meebrengt voor onze levenswandel als gemeente des Heren. Dit alles is al erg genoeg maar we mogen hierbij niet blijven staan. In de titel noemde ik met opzet niet het geestelijk maar het **kerkelijk** leven, en ik wil over deze kant van ons gereformeerd christendom iets schrijven, omdat het ons allen zwaar moet wegen. Het gaat toch in dat leven om de kerk des Heren, om het Huis Gods, om de kudde van de goede Herder, om de openbaring van het lichaam van Christus, ook institutionair, en het is niet alleen de vraag, of ons persoonlijk geestelijk leven naar de wil Gods is, maar niet minder of de kerk als kerk zich gewillig buigt voor de rijkswet van haar Heer en Koning.

Zijn wij nu met „onze” kerken op de goede weg?

Volgens velen in en buiten onze eigen kring niet.

Het ontstellende **neen** van de Asser vrijgemaakte synode, dat naar mijn overtuiging gespeend is aan christelijke ootmoed en liefde tot de naaste, stelt ons in een staat van beschuldiging, die ons niet onbewogen kan laten.

Het heengaan van een veelbelovende, ernstigzoekende jonge predikant naar de Pinkstergroepen noodzaakt ons, om ook aan deze zijde niet rustig de klagers te laten praten, alsof er bij ons geen gebrek aan Pinksterzegen is, maar ons af te vragen, hoe het mogelijk is, dat we deze broeders (en zusters) niet hebben kunnen vasthouden, en... of wij onze „ellende” wel recht kennen.

En het bekende adres van het werkcomité tot eenheid met de hervormde kerk laat ons duidelijk zien, dat er in ons midden, misschien velen, zijn, die (en we moeten aannemen, dat ze het heel ernstig bedoelen) oordelen, dat de tijd van een eigen belijdende belijdeniskerk in gereformeerde zin, zoals we die sinds de reformaties van de zestiende en negentiende eeuw kennen, voorbij, en de gescheidenheid tussen de Hervormde kerk en ons geen ogenblik langer te dulden is.

Deze actie draagt m.i. een verontrustend karakter. Achter deze eenheidsbeweging werkt, zoals mij bleek, bij velen een kerkbeschouwing, die onze kerken bewust **niet** hebben aanvaard.

Prof. Dr Herman Ridderbos heeft heel duidelijk en heel scherp de vraag gesteld, hoe men de voorgestelde eenheid wilde, of in de ruimte van een meer algemeen christendom, zoals nu de Hervormde kerk feitelijk is, of in de begrenzing van de Confessie, die naar Gods Woord is, — en als ik nu de namen der Hervormden lees, die het manifest ondertekend hebben, en ik spel nog eens weer de bewoordingen der publikatie, kan ik tot geen andere conclusie komen, dan dat de adressanten de eerste weg begeren.

Iets wat mij meer leed doet dan ik zeggen kan. Misschien vraagt deze en gene zich af, waarom ik, en nu begin ik maar met het laatste, hierover nog in de Bazuin schrijf. **Prof. Dr J. Waterink** heeft in het Centraal Weekblad toch voldoende gewaarschuwd tegen deze onkerkelijke beweging, en zijn artikel was in elk opzicht waardig en waar; **Prof. Ridderbos**, die ik reeds noemde, heeft in het Gereformeerd Weekblad geen ander geluid laten horen, en is eveneens doorgedrongen tot de kern van dit eenheidsstreven en moet de Bazuin nu nog napraten? Ik moge op deze vraag alleen dit antwoorden, dat ons kleine kerkorgaan niet eerder gelegenheid had om deze zaak ter sprake te brengen, en dat het waarlijk mijn bedoeling niet is om in den brede te herhalen, wat de genoemde scribenten met hun eigen klaarheid en vriendelijkheid betoogd hebben. Ik wil alleen hier hen danken voor dit „christelijk protest”, en, met dit protest instemmende, de kerken, de kerkeraden waarschuwen voor deze actie, die, indien ze, wat ik mij niet kan voorstellen, slagen zou, in ons midden een scheur zou veroorzaken, die dieper en breder zal zijn dan in 1944.

Wilt ge dan, zo hoor ik iemand vragen, niet met de Hervormden één worden?

Laat ik dit opmerken, dat ik al meer dan veertig jaar lang op het terrein van het christelijk onderwijs (en ook op dat der christelijke barmhartigheid) met tal van hervormde broeders heb samengewerkt, en de eenheid met hen in Christus' kerk van harte begeer!

Maar het gaat om de eenheid met de Hervorm-

de kerk **van vandaag**, en die is om Christus' wille voor mij niet mogelijk. Haar synode handhaaft en legitimeert de vrijzinnigheid. Zij laat de loochenaar van Christus' verzoening in het ambt; zij spreekt wel schone belijdenis-zinnen uit, maar laat de verwerping van die belijdenis tegelijk toe; zij luistert niet naar de protesten der gereformeerden op haar eigen erf; zij heeft in de schoolstrijd niet positief willen kiezen vóór de christelijke school. In haar midden is het bestaan van een confessionele universiteit niet gewenst geacht. Op haar erf wordt in tal van kerken zondag op zondag het Evangelie van Christus niet verkondigd, en ik bedroef me er over, dat de ondertekenaars van het genoemde manifest, dit alles voorbijzien; — **het gaat toch, broeders, om de eer van Jezus Christus**, en niet om ons kerkje.

Maar, zo merkte iemand mij op, als ze nu eens heel veel bewijzen van instemming krijgen, wat dan?

Het zou mij niet verwonderen, wanneer niet weinigen zich lieten verleiden om deze onkerkelijke weg te bewandelen; in Assen 1926 hebben we ook met deze manier te doen gehad, en het staat in onze kerken zó, dat bij menigeen het kerkelijk besef danig is versleten. Bovendien is in de laatste tijd ijverig gewerkt in de richting van een zo — spoedig — mogelijke fusie met de Hervormde kerk, (zonder dat men de eenheid met de Christelijke Gereformeerden en Vrijgemaakten begeerde). De herinnering aan Afscheiding en Doleantie is ook bij velen vervaagd, zo dat het best mogelijk is, dat het „Werkcomité” (wat toch een raar ding in het kerkelijk leven) meer sympathie-betuigingen krijgt dan de „gerusten” onder ons bevroeden.

Maar dit is niet de stem van ons gehele gereformeerde kerkvolk.

Dit is niet de mening van onze kerken in haar grote meerderheid.

Zij begeren wel eenheid, maar dan met onverzwakte handhaving van onze Belijdenisschriften, en tegelijk met de toepassing der tucht naar het Woord Gods.

Laten de „betogers” geen verkeerde conclusies trekken uit een toevloed van adhesie-bewijzen.

Het zegt ons echter wel, dat er zulk een deel in ons midden is, en dit betreur ik en velen met me.

Als de Hervormde kerk van vandaag aanvaard wordt zonder radicale verandering, is het werk van 1834 en 1886 verloochend.

Dit alles geeft onrust in onze kerken.

En de Christelijke Gereformeerden vragen verwonderd: waarom geen eenheid met ons? en een deel der Vrijgemaakten zal zeggen: ziet ge ons voorbij?

Het is wel droevig, dat de adressanten uit ons midden vooral steun hebben gevonden bij enkele mannen van de midden-orthodoxie, die tegen-

over de Afscheiding en de Doleantie de ernstigste bezwaren hebben.

Is het dan wonder, dat onze gereformeerde broeders en zusters in de andere kerken zich afvragen, hoe dit alles mogelijk is, en dat de Vrijgemaakte synode dit ook als een argument gebruikt om elk contact af te wijzen? Geen wonder, zeg ik, maar dit betekent niet, dat ik deze afwijzing respecteren kan. Er is in het leven veel te verklaren wat helemaal niet te verdedigen is, en de houding van Assen 1961 (vrijgemaakt), is m.i. met de eis van het Evangelie in droeve strijd. De liefde tot de waarheid Gods moest toch dringen tot het samenspreken met hen, die als dwalenden worden beschouwd, en de synode had moeten luisteren naar de ernstige woorden van **Ds van der Stoel**, die zich „vroom” in de volle zin van het woord heeft gedragen. Ook de overwegingen van **Ds Meester** moesten tot dezelfde conclusies leiden, al heeft hij tenslotte zich met de synode verenigd.

Ik begrijp nog niet, hoe dit alles mogelijk is. Als ik een halve eeuw terugzie en die vijftig jaren aandachtig beschouw, is het mij een raadsel, dat op die punten, waarop de broeders van 1834 en die van 1886 elkander geheel gevonden hebben, de breuk zo ernstig is, en als ik denk aan de laatste dertig jaar hult zich ook de „opmars” naar de Hervormde kerk voor mij in veel schemer.

Er is in de jaren 1918—1921 en even later wel eens een „jongeren-beweging” geweest, maar deze verliep spoedig, ook omdat de generale synodes geen onzeker geluid gaven, en de onrust van vandaag kende men niet.

Ook niet in verband met de „sekten”. Het is diep te betreuren, dat zij onder ons overwinningen behalen, en zelfs predikanten zich tot haar aangetrokken gevoelen, maar dit is ook een teken des tijds; een teken, dat ons oproept tot bijzondere waakzaamheid; een teken, dat ook noopt tot zelfonderzoek; een teken, dat dringt tot een bijbelse kritiek op ons zelf zowel op het leven der enkelingen als dat der gemeenschap; een teken, dat mij bevestigt in de reeds-jaren-lang-niet-verborgen-overtuiging, dat de massaliteit (dat is niet de groei van de kerken in 't algemeen) van de plaatselijke kerken een „dodelijk bederf” is voor Christus' kerk en we nodig hebben kleine gemeenschappen, waarin de liefde en de tucht elkaar geregeld ontmoeten, en de gerechtigheid en de vrede elkander kunnen kussen.

God geve dit in zijn goedheid.
Hij gaf ons zoveel.
Ook nu weer in de S.S.K.-oogst.
Een overvloedige, beschamende oogst.
Zijn naam zij voor deze rijke gave geprezen.
Dit is een van de verblijdende dingen, die de onrust-verwekkende gebeurtenissen doorkruisen.
Er schijnt nog veel licht.

Dit artikel — ik wil het eerlijk opbiechten — heeft mij diep getroffen.

Prof. Dijk staat al meer dan 50 jaar midden in het leven der Gereformeerde Kerken. Hij stond reeds als predikant in de voorste geleedren. Van een lange reeks synoden was hij lid, praeses, adviseur. Hij schreef in De Heraut, De Reformatie, De Standaard enz. Hij had een leidende functie in de schoolwereld. In het leven der Vrije Universiteit. Hij was hoogleraar aan de Theologische Hogeschool in Kampen. Ook jarenlang voorzitter van de Bond van Jongelingsverenigingen op Geref. Grondslag. En zelfs hiermee ben ik nog lang niet aan het eind van zijn functies en activiteiten.

En hoe men ook over Prof. Dijk en zijn arbeid moge oordelen, één ding is zeker: hij heeft steeds oprecht bedoeld het gereformeerde karakter van de Gereformeerde Kerken en van heel het gereformeerde leven te bewaren en te versterken. Hij heeft zich steeds gekeerd tegen alle mogelijke infiltraties in de gereformeerde wereld van de „geest dezer eeuw”. Hij heeft gereformeerd willen zijn en blijven.

Nog levendig herinner ik mij — ik was toen nog maar een jongen — dat ik het verslag las van de begrafenis van Dr. Kuyper. Dat is al meer dan 40 jaar geleden! Ik was toen reeds hevig gegrepen door diens werk. Zijn „Het Calvinisme” had ik gelezen zó dat ik het bijna van buiten kende. Op die begrafenis sprak ook Dr. Dijk, min of meer namens de Geref. Kerken. Hij zei in zijn toespraak ook dit:

„Met diepe smart zetten wij onze weg voort. Zijn arbeid moet door de jongeren voortgezet worden, en... er vaart een huivering over onze harten bij zoveel verantwoordelijkheid. Wij gevoelden ons in de hoede onzer voortrekkers zo veilig, maar nu... Doch de Here leeft. Onze God blijft Dezelfde. Hij is de Getrouwe. Hij zal Dr. Kuyper's arbeid niet laten verloren gaan. Hem bevelen wij onze kerkelijke arbeid aan. Hij wake over onze Geref. Kerken. In Zijn kracht zetten wij de strijd voort, want, en dat heeft onze geliefde dode ons altijd geleerd, het verbond van onze God kan niet wankelen, en Zijn goedertierenheid eindigt nimmer meer. **En bij dit graf leggen wij voor het aangezicht Gods de heilige belofte af, dat wij nimmer de banier, die Dr. Kuyper ons in handen gaf, zullen loslaten.** En sterk Gij, o onze God en Koning onze zwakke handen, en maak Gij door Uw genade ons getrouw”.

Dit zijn geweldige woorden. Ze hadden en hebben de kracht van een eed. Ik heb ze in 1920 gelezen met tranen in de ogen.

En nu, na meer dan veertig jaren moet Dr. Dijk dit schrijven. Deze noodkreet!

Ja, toen ik dit artikel las greep het mij hevig. En „mijn gedachten vermenigvuldigden zich in mij”. Ik dacht aan gesprekken welke ik met Prof. Dijk voerde over de situatie in de Geref. Kerken toen hij nog voorzitter en ik adviseur was van de Jongelingsbond. Aan correspondentie met hem. Ook aan een gesprek na de vrijmaking. En aan heel veel van wat hij schreef. Nu reeds jarenlang. Zijn woord was steeds waarschuwend. Oproepend om de confessie vast te houden, om trouw te zijn aan het Woord van God, om gereformeerd te blijven.

(Wordt vervolgd)

C. V.

THEOL. HOGESCHOOLDAG

De schooldag-commissie wil ook in de vakantietijd nog iets van zich laten horen. Zoals U reeds werd meegedeeld zal de Schooldag worden gehouden, zo de HEERE wil, op woensdag 27 september. Als sprekers zullen optreden prof. C. Veenhof, prof. dr H. J. Jager, prof. H. J. Schilder, prof. J. Kamphuis, ds L. W. G. Blokhuys te Zevenbergen, ds. A. Hordijk te Baflo en ds G. Zomer te Bunschoten-Spakenburg.

De samenkomsten zullen worden geleid door ds J. Blokland te Rotterdam-Feyenoord, ds J. van Bruggen te Assen, ds D. van Dijk te Groningen, ds L. J. Goris te Wezep, ds J. Keizer te Brouwershaven, ds J. A. Vink te Amersfoort en ds G. Visee te Kampen.

Wilt U met het aanvragen van de kaarten voor deze schooldag niet wachten tot de laatste week, wilt U die **direct aanvragen** op het bekende adres: **Broederweg 15, Kampen**. Dan kan de commissie tijdig aan het werk gaan om de nodige voorbereidingen te treffen. Want dan weten we tenminste hoeveel broeders en zusters er ongeveer zullen komen.

De Commissie.

KERKNIEUWS

Beroepen te Hoogvliet, H. van Ommen te Loosdrecht; te Hijken, kand. A. Kamer te Rotterdam.

Ds W. G. de Vries van Leiden hoopt D.V. medio september voor een half jaar naar Curaçao te vertrekken om daar te kerk te dienen.

Ds J. P. Moerkoert die op West-Borneo werkzaam was is naar Nederland teruggekeerd.

Ds H. D. van Herksen van Hilversum is na een verblijf van zes maanden in Curaçao in het vaderland teruggekeerd.

Beroepbaar. Kand. J. D. Wielenga, Lumeystraat 26a, Rotterdam, Telef. 81876 werd door de classis Rotterdam van de Gereformeerde kerken donderdag 20 juli beroepbaar verklaard.

Wageningen. Met ingang van zondag 13 aug. 1961 zullen de kerkdiensten te Wageningen gehouden worden in het kerkgebouw der Geref. Gemeente, Schoolstraat hoek Noorderplantsoen, om half negen en drie uur.

Wageningen. De ouders van jongemensen, die voornemens zijn in september a.s. te gaan studeren aan de Landbouwhogeschool te Wageningen of de Landbouwhuishoudschool te Zetten, worden dringend verzocht de Raad der Geref. Kerk te Wageningen op de hoogte te brengen, voorzover dit nog niet is gebeurd; ten bate van het opvangen van deze mensen in de gemeente. Adres Kerkeraad: br P. A. A. Loof, Vossenweg 16, Bennekom.

Zuid-Afrika. De kerkeraad van Die Vrije Geref. Kerk te Pretoria besloot een brief te zenden aan de Geref. kerken in Nederland met verzoek om financiële steun om te komen tot het beroepen van een 2e predikant voor het zendingswerk.

Zuid-Afrika. In reactie op het bovenstaande bericht schreef Ds W. v. Boessenkool te Kempton Park het volgende in het Gezinsblad:

„De Gen. Deputaten voor de zending, benoemd door de Gen. Synode van Die Vrye Geref. Kerke in Suid-Afrika 1960, hebben overeenkomstig de besluiten dier Synode zich gewend tot de kerken van Drachten en Haarlem om de aandacht dezer kerken te vestigen op de mogelijkheden voor het uitzenden van haar miss. predikanten voor zendingsarbeid in Zuid-Afrika.

Het bericht van het besluit van de kerk van Pretoria, vermeld in het nummer van 26 juli j.l. betekent een doorkruising van de arbeid van Deputaten, daar tot nu toe geen antwoord van de kerken van Drachten en Haarlem bij Deputaten binnenkwam.

Daar alle Vrye Geref. Kerken in Zuid-Afrika besloten samen te werken inzake de zending, is het bericht van het besluit van één der kerken alleen van betekenis, in zoverre de samenwerkende kerken er in gekend zijn, hetgeen bij dit besluit niet het geval is.”

Adressen. Ds C. J. Smelik, Dorpsstraat 90, Bunschoten; **Hattem:** J. Pleiter, Noordwal 37.

NAAR EEN EIGEN TEHUIS...

met vele kleintjes

die één grote maken, zo schreef ons een echtpaar, dat bij het huwelijk een gift stuurde. Inderdaad vormen de kleine giften gezamenlijk een groot bedrag. Belangrijker is dat door deze kleintjes aan kinderen, leden van de kerk, waarvan de Heere niet wil, dat een van hen verloren gaat, in hun moeilijkheden een eigen tehuis wordt geboden.

Andere bruidsparen deden hetzelfde met het overmaken van een gift of van een gehouden collecte.

Een gezin werd verrijkt met een tweeling, een broertje en een zusje. Zij moeten nog in het ziekenhuis blijven. Wij hopen dat zij spoedig naar het eigen thuis mogen. Hun ouders zijn erg blij met hen en maakten andere kinderen daarvan deelgenoot met een gift.

Een ander gezin had, niet in het buitenland, zo'n fijne vakantie gehad dat het hiervan uiting wilde geven. Het deed dit in het overhandigen van een bedrag.

Iemand gaf bij het afscheid nemen „een kleinigheid voor het tehuis”. Toen de hand werd geopend lag er een briefje van f 100,— in.

Er zou nog meer te verhalen, doch willen besluiten met: „de kleintjes” zijn hartelijk welkom.

Wie aan deze actie wil meedoen kan dit doen o.a. door overschrijving op giro-rekening 52325, t.n.v. Penningmeester Stichting Gereformeerde Kinderbescherming, Utrecht.

Verantwoording:

Ontvangen van kerken	f 100.790,70
Ontvangen van particulieren	f 16.617,65
Totaal	f 117.408,35

VERENIGING VAN Geref. STUDENTEN

Voor degenen, die van plan zijn dit jaar een academische studie te beginnen, staat de mogelijkheid open zich aan te melden bij één der onderstaande Verenigingen van Gereformeerde Studenten.

Opgaven en/of inlichtingen bij de volgende personen:

- Groningen:** G. H. de Leeuw, Gerard Doustraat 14, Groningen, tel. 20776.
- Amsterdam:** A. D. Vreugdenhil, Rijnstr. 2224, Amsterdam-Z., tel. 794140.
- Utrecht:** C. van de Vate, Sweelinckstraat 11, Utrecht, tel. 20846.
- Rotterdam:** P. van Veen, Mgr. Nolenslaan 271, Schiedam.

Vereniging van Gereformeerde Studenten FRANCISCUS GOMARUS te Leiden

Het bestuur van bovengenoemde vereniging vestigt er de aandacht op, dat aanmelding als lid der vereniging schriftelijk dient te geschieden vóór 1 sept. a.s. aan het onderstaande adres: Mej. A. de Vries, Oranjelaan 18, Oegstgeest.

Voor de levering van al Uw SCHOOL- EN STUDIEBOEKEN

- voor
- * UNIVERSITEIT,
 - * MIDDELBARE- EN
 - * KWEEKSCHOLEN

houden wij ons beleefd aanbevolen.

BOEKHANDEL F. DAM, BUITENPOST (Fr.)
Telefoon 05115 - 534.

Abonnementen s.v.p. bij vooruitbetaling door storting op giroreken. 233117 t.n.v. Drukkerij Steenberg, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.
Abonnementsprijs: f 5.- p. halfj. - f 10.- p. j.
Studenten abonnement f 6.- per jaar.
Losse nummers 25 cent. Buitenland: f 6.25 per halfjaar - f 12.50 per jaar.

Drukkerij Steenberg
ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

★

Periodieken
Boekwerken
Handeldrukwerk